

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแผนแม่บทวิสาหกิจชุมชนจังหวัดชัยภูมิครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งจากข้อมูลเชิงปฐภูมิและข้อมูลเชิง ทฤษฎี โดยแบ่งการนำเสนอใน 5 ประเด็น คือ แนวคิดวิสาหกิจชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง รายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนถือเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการในการรวมกลุ่มของแต่ละชุมชนมี การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีความหมายโดยเป็นการดำเนินการในกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพของ พื้นที่ของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น สอดคล้องกับสภาพของดินฟ้า อากาศ ภูมิประเทศ วัฒนธรรม ของคน ในชุมชน ที่มีความสนใจ ความต้องการ ตลอดจนกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้การติดต่อปฏิสัมพันธ์กันทาง สังคมอย่างเป็นกิจวัตรประจำวัน

1.1 นิยามวิสาหกิจชุมชน (Community enterprise)

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 6) กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชน หมายถึง กลุ่มหรือชมรมที่เกิดจากการ รวมตัวของเกษตรกรบุคคลในครัวเรือน เกษตรกรหรือบุคคลทั่วไป ซึ่งมีสมาชิกอย่างน้อยห้าคน เพื่อ ประกอบธุรกิจร่วมกัน ได้แก่ เกษตรกรรม การแปรรูปผลิตภัณฑ์ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร กิจกรรมอุตสาหกรรมพาณิช งานฝีมือ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

วิชิต ธาตุเพชร คณะ (2549 : 48) กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชน หมายถึงการประกอบการขนาด ย่อมและขนาดจิ๋วของชุมชนเพื่อการจัดการ“ทุน”ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง (SMCE –Small and Micro Community Enterprise) วิสาหกิจชุมชนขนาดย่อมมีสมาชิกมากกว่า 15 คน วิสาหกิจชุมชนขนาดจิ๋วมีสมาชิกตั้งแต่ 5-15 คน โดยที่ทุนชุมชนประกอบด้วยทุนที่เป็นเงินทุนที่เป็น ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ทุนที่เป็นผลผลิตทุนความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม ความ เป็นพี่น้องและความไว้วางใจกันของชุมชน

ชญาพร ไชยศรี (2552: 48) กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชน (Community enterprise) หมายถึง กิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นนิติบุคคลในรูปแบบใดหรือไม่เป็นนิติบุคคลเพื่อสร้างรายได้ และการพึ่งพาตนเองของครอบครัวชุมชนและระหว่างชุมชน ความหมายของวิสาหกิจชุมชนโดยสรุป คือ การประกอบการเพื่อการจัดการ “ทุนของชุมชน” อย่าง สร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง “ ทุนของชุมชน” ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต

จะเห็นได้ว่าวิสาหกิจชุมชนหมายถึงกิจกรรมที่ชุมชนเป็นเจ้าของและเป็นผู้ดำเนินการ ผลผลิตที่ได้มาจากกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเอง โดยที่ชุมชนพยายามที่จะใช้วัตถุดิบ ทรัพยากร ทุน แรงงานที่มีในชุมชนเป็นข้อพิจารณาหลัก ริเริ่มสร้างสรรค์ให้เป็นนวัตกรรมของชุมชน

และเป็นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล ที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในชุมชนเองอย่างสมดุลและเข้มแข็ง

1.2 องค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 7) เสนอองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชนไว้ว่า กิจกรรมดังกล่าวชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ ผลผลิตที่ได้มาจากระบวนการภายในชุมชน ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน โดยอาศัยฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากลดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจและการพึ่งพาตนเองเป็นเป้าหมาย

ชญาพร ไชยศรี (2552: 48) กล่าวว่าองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชนมีด้วยกันอย่างน้อย 3 อย่าง ประการแรกคือความหลากหลายทางชีวภาพชุมชนยังมีป่า ดิน น้ำ ธรรมชาติที่มากมายหากค้นให้พบคุณค่าสิ่งเหล่านั้นก็จะมีมูลค่าเพิ่มได้ ประการที่สองภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้ว่าจะหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่าแต่ก็ยังมีเหลืออยู่ไม่น้อย และหากรู้จักค้นหานำมาประยุกต์และผสมผสานก็อาจได้สิ่งสร้างสรรค์ใหม่ที่มีคุณค่าและมูลค่าและประการสุดท้ายคือเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน แม้ว่าอาจจะไม่เหมือนเดิม แต่ก็ยังมีเพียงพอให้ฟื้นขึ้นมาจนสามารถพึ่งพาอาศัยกันร่วมกันจัดการองค์กรชุมชนและเครือข่ายในเชิงเศรษฐกิจร่วมกันจัดการทรัพยากรผลผลิตเพื่อแบ่งกันผลิต ร่วมกันบริโภค การผลิตของกินของใช้จะได้ไม่ล้นตลาดเกิดความพอเพียงชุมชนพึ่งตนเองได้พูดอีกนัยหนึ่ง คือชุมชนมี “ทุน” สำคัญ 3 ทุน ซึ่งเป็นจุดแข็งของตนเอง คือทุนทรัพยากร ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชนมีด้วยกันหลากหลายทั้งกระบวนการบริหารจัดการถือว่าสำคัญและกระบวนการมีส่วนร่วมก็เป็นปัจจัยหลักและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้วิสาหกิจของชุมชนดำเนินต่อไปอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

1.3 ความแตกต่างของวิสาหกิจชุมชนและธุรกิจชุมชน

ความแตกต่างของวิสาหกิจชุมชนและธุรกิจชุมชนคือในขณะที่ธุรกิจชุมชนเน้นที่การบริหารจัดการมุ่งสู่ตลาดและมุ่งกำไร แต่วิสาหกิจชุมชนจะเน้นความร่วมมือกันทำกิจกรรมเพื่อให้พึ่งตนเองได้ ขณะที่ธุรกิจชุมชนมีเป้าหมายได้ “รวย” วิสาหกิจชุมชนจะมีเป้าหมายให้ “รอด” ธุรกิจชุมชนมักจะดำเนินกิจกรรมเป็นเรื่อง ๆ อย่าง ๆ วิสาหกิจชุมชน เป็นระบบที่มีหลากหลายกิจกรรมเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เสริมกันแบบบูรณาการ ธุรกิจชุมชนดำเนินการตามรูปแบบและมักเลียนแบบวิสาหกิจชุมชนมีความคิดสร้างสรรค์ ถ้าเปรียบเทียบกับธุรกิจชุมชนกับการทำการเกษตรก็คล้ายกับการปลูกพืชเดี่ยว ขณะที่วิสาหกิจชุมชนคล้ายกับการทำเกษตรผสมผสานหรือวนเกษตรเป็นการดำเนินการ 20-30 อย่าง

1.4 จุดเน้นของวิสาหกิจชุมชน

สามารถ แทนวิสุทธิ (2548 : 74) กล่าวถึงจุดเน้นของวิสาหกิจชุมชนว่ากระบวนการต้องมีลักษณะต่อไปนี้ 1) มีการวางระบบการทำงานให้มีประสิทธิภาพ 2) ยอมรับความเป็นผู้นำของสมาชิกในกลุ่มใดคนหนึ่งเพื่อให้ผู้นำสามารถนำกลุ่มเข้าสู่ระบบที่วางไว้นั้น 3) สมาชิกทุกคนเคารพในความคิดเห็นของคนอื่นการฟังความคิดเห็นของคนอื่นเป็นสิ่งที่จำเป็นเมื่อกิจกรรมสิ้นสุดลงจึงค่อยประมวลหรือสรุปความเห็นนั้นให้เป็นไปในทางความคิดกำลังกายให้กับกลุ่มโดยทั่วถึง 5) สมาชิกต้องเปิดเผยตัวเองการอำพรางความคิดหรือพฤติกรรมซ่อนเร้น จะไม่ช่วยให้ตนเองได้พัฒนาในบุคลิกภาพและ

พฤติกรรมและจะไม่ช่วยกลุ่มซึ่งสุดท้ายจะไม่ช่วยให้กลุ่มสัมพันธ์บรรลุเป้าหมาย 6) สมาชิกยอมรับความแตกต่างของบุคคลว่าสิ่งใดเป็นไปได้แน่นอน แต่ให้ใช้ความแตกต่างนี้ให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มในแง่การสร้างเสริมมิใช่การทำลาย 7) การสื่อสารภายในกลุ่มให้เป็นไปอย่างทั่วถึง เพราะการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจะช่วยทำให้ปัญหาการขัดแย้งลดลงไปได้ 8) การเรียนรู้ในจิตวิทยาของคนและกลุ่ม จะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการกลุ่มเป็นอย่างมากเพราะจะช่วยให้คนเข้ากันและกัน และสามารถเข้าถึงกันได้เป็นอย่างดี

จุดเน้นของวิสาหกิจชุมชนจะเน้นที่วิธีคิดและกระบวนการเรียนรู้มากที่สุด เพราะปัญหาที่ผ่านมาไม่ใช่เรื่องการผลิต ซึ่งชุมชนผลิตอะไรได้มากมาย มากมายจนไม่รู้จะขายที่ไหน ประเด็นวันนี้จึงไม่ได้อยู่ที่ "วิธีทำ" แต่อยู่ที่ "วิธีคิด" ต้องปรับวิธีคิดใหม่ ถ้าทำแบบ "ปลูกพืชเดียว" แต่ถ้าทำแบบเกษตรผสมผสานและวนเกษตรก็จะเน้นการทำวิสาหกิจชุมชนเพื่อให้พอกินพอใช้ก่อนแล้วค่อยพัฒนาไปสู่การจัดการเชิงธุรกิจ เมื่อพอเพียงและพึ่งตนเองได้ก็สามารถผลิตให้เหลือเพื่อตลาดได้ ถ้าเกิดขายไม่ได้ก็ไม่เสียหาย ถ้าขายได้ก็เป็นกำไร

วิสาหกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่ไม่ได้นำเอาตลาดในสังคมมาเป็นตัวตั้ง แต่เอาชีวิตและความเพียงพอของชุมชนเป็นตัวตั้ง แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ปฏิเสธตลาด แต่ไม่เอาตลาดเป็นเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม ถ้าหากคิดจะนำผลผลิตออกสู่ตลาดตั้งแต่ต้นก็อาจทำได้ แต่ต้องเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจเรียกได้เป็น "สูตรเด็ดเคล็ดลับ" มาจากการรู้จักใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพหรือทรัพยากรในท้องถิ่น บวกกับความคิดสร้างสรรค์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม

อย่างไรก็ดี ควรเริ่มจากเล็กไปหาใหญ่ สร้างรากฐานเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็งก่อน ทำกินทำใช้ก่อนทดแทนสิ่งที่ซื้อจากตลาดให้มากที่สุด และหากจะนำผลิตภัณฑ์ตัวเก่งออกสู่ตลาดก็ควรเรียนรู้จักการจัดการและกลไกของตลาดให้ดี และไม่หวังพึ่งพาตลาดเป็นหลักแต่พึ่งตนเองและพึ่งพากันเองมากกว่า

1.5 วิสาหกิจชุมชนจัดการการผลิตและการตลาด

การจัดการเป็นเรื่องใหญ่ที่ชุมชนต้องเรียนรู้ เรียนรู้ว่าจะจัดการอย่างไรให้ชุมชนทั้งตำบลมาร่วมกันวางแผนการผลิต การตลาด การบริโภคร่วมกันไม่ใช่ต่างคนต่างทำ และที่สุดก็ทำซ้ำกันจนขายไม่ออกเหมือนทำกล้วยฉาบทั้งตำบล ทำขนมพุกหมูบ้านแข่งขันกันขายหรือคนปลูกข้าวก็ปลูก ได้ข้าวมากก็เอาไว้กินส่วนหนึ่ง ที่เหลือก็ขายพ่อค้า พ่อค้าเอาไปแปรรูปแล้วเราข้าวสารกลับไปขายในหมู่บ้าน ชาวบ้านคนปลูกขายข้าวเปลือกราคาถูก ชาวบ้านที่ไม่ปลูกก็ไปซื้อข้าวสารราคาแพงจากตลาดมากิน ทำอย่างไรจึงจะตัดวงจรที่วุ่นวายนี้ และสร้าง "วงจรเศรษฐกิจชุมชน" ขึ้นมาใหม่เชื่อมโยงทุกเรื่องที่ทำได้ ข้าว ปลา อาหาร ข้าวของเครื่องใช้และทำแบบประสานพลัง (Synergy) และทำให้เกิดผลทวีคูณ คิดเชิงบวกยิ่งน้อยไป ต้องคิดแบบทวีคูณ นี่คือนิยามสำคัญของวิสาหกิจชุมชน

1.6 การตลาดของวิสาหกิจชุมชน

สามารถ แทนวิสุทธิ (2548 : 74) กล่าวว่า การตลาดของวิสาหกิจชุมชนควรคำนึงถึงการทำให้ผู้บริโภคในครอบครัวในชุมชน และระหว่างชุมชนที่เป็นเครือข่ายในระดับตำบลและระหว่างตำบล เช่น การผลิตน้ำปลาให้พอเพียงกับความต้องการของตำบลก็คำนวณได้ไม่ยาก เช่น ถ้าตำบลหนึ่งบริโภคประมาณ 20,000 ขวดต่อปี ก็จัดการผลิตให้ได้เท่านั้น ให้ชุมชนถือหุ้น และช่วยกันขาย

ช่วยกันบริโภคภายในตำบล ประการที่สอง ถ้าหากมีผลิตภัณฑ์บางตัวที่เก่งพอที่จะออกไปสู่ตลาดใหญ่ ได้ก็เป็นเรื่องของกลไกการตลาดที่ต้องการผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ และมีลักษณะเฉพาะ

1.6 ประเภทของวิสาหกิจชุมชน

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 9) ได้จัดประเภทของวิสาหกิจชุมชนแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ วิสาหกิจชุมชนพื้นฐาน อันได้แก่ การดำเนินการต่าง ๆ เพื่อกินเพื่อใช้ในชุมชน เพื่อให้ครอบครัวพึ่งตนเองได้ ให้ชุมชนเกิดความพอเพียงอย่างน้อยให้พออยู่พอกิน หรือพอกินพอใช้เมื่อลดรายจ่ายรายได้ก็เพิ่มขึ้น แปลว่า แม้ทำเพื่อกินเองใช้เองก็ทำให้เกิดรายได้เหมือนกัน และน่าจะดีกว่าอีก เพราะถ้ามุ่งแต่เพิ่มรายได้ โดยไม่เน้นการทำทดแทนการซื้อ เราก็จะมีรายจ่ายมากกว่ารายได้ ซึ่งก็คือ ที่มาของปัญหาหนี้สินหรือสถานการณ์ "ชักหน้าไม่ถึงหลัง" ของผู้คนในขณะนี้ ประการที่สองวิสาหกิจชุมชนก้าวหน้า อันได้แก่ การนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเข้าสู่ตลาดบริโภค และรวมไปถึงผลผลิตทั่วไปที่เหลือกินเหลือใช้ในท้องถิ่นที่นำออกสู่ตลาดบริโภค โดยการปรับปรุงคุณภาพผลผลิต หีบห่อการตลาด และการจัดวางต่าง ๆ เพื่อให้สามารถ "แข่งขัน" ได้อย่างไรก็ดี ชุมชนต้องไม่กระโดดข้ามขั้น ต้องพัฒนาจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นก้าวหน้าทีละขั้น

ชญาพร ไชยศรี (2552: 48) กล่าวว่าวิสาหกิจชุมชนประกอบด้วย 2 ประเภทคือ ประเภทที่หนึ่งวิสาหกิจชุมชนพื้นฐานอันได้แก่การดำเนินการต่างๆเพื่อกินเพื่อใช้ในชุมชนเพื่อให้ครอบครัวพึ่งตนเองได้ให้ชุมชนเกิดความพอเพียงอย่างน้อยให้พออยู่พอกินหรือพอกินพอใช้ และเมื่อลดรายจ่ายรายได้ก็เพิ่มขึ้น แปลว่า แม้ทำเพื่อกินเองใช้เองก็ทำให้เกิดรายได้เหมือนกัน และ น่าจะดีกว่าอีก เพราะถ้ามุ่งแต่เพิ่มรายได้ โดยไม่เน้นการทำทดแทนการซื้อ เราก็จะมีรายจ่ายมากกว่า รายได้ ซึ่งก็คือ ที่มาของปัญหาหนี้สินหรือสถานการณ์ "ชักหน้าไม่ถึงหลัง" ของผู้คนในขณะนี้ ประการที่สองวิสาหกิจชุมชนก้าวหน้า อันได้แก่ การนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของ ท้องถิ่นเข้าสู่ตลาดบริโภคและรวมไปถึงผลผลิตทั่วไปที่เหลือกินเหลือใช้ในท้องถิ่นที่นำออกสู่ตลาด บริโภค โดยการปรับปรุงคุณภาพผลผลิต หีบห่อการตลาดและการจัดวางต่าง ๆ เพื่อให้สามารถแข่งขันได้ อย่างไรก็ดีชุมชนต้องไม่กระโดดข้ามขั้นต้องพัฒนาจากขั้นพื้นฐานสู่ขั้นก้าวหน้าทีละขั้น

1.7 จุดแข็งของชุมชนเพื่อการทำวิสาหกิจชุมชน

เสรี พงศ์พิศ (2548 : 10) จุดแข็งของชุมชนมีอย่างน้อย 3 อย่างคือ 1) ความหลากหลายทางชีวภาพ ชุมชนยังมีป่า ดิน น้ำ ธรรมชาติที่มากด้วยสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตเป็นอาหาร เป็นยา เป็นของใช้ต่าง ๆ ถ้าหากค้นให้พบคุณค่า สิ่งเหล่านั้นก็จะมีมูลค่า ดุแลหญ้าแห้งหมู หญ้าคา หญ้าแพรก ซึ่งคนยุคใหม่นี่เรียกกันว่า "วีชีพีช" และพยายามทำลายด้วยสารเคมีก็ล้วนมีคุณค่าเป็นยาอายุวัฒนะ เป็นยาขับปัสสาวะ ลดความดัน ยอดหญ้าแพรกยังเอามาชุปแป้งทอดกันได้ และวัสดุดีที่สุดมาจากธรรมชาติ และธรรมชาติของไทยในเขตร้อนชื้นก็อุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้ว่าจะหายไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า แต่ก็ยังมีเหลืออยู่ไม่น้อย และหารู้จักค้นหานำมาประยุกต์และผสมผสานก็อาจได้สิ่งสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ที่มีคุณค่าและมูลค่า 3) เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน แม้ว่าจะอาจจะไม่เหมือนเดิม แต่ก็ยังมีเพียงพอให้ฟื้นขึ้นมาจนสามารถพึ่งพาอาศัยกัน ร่วมกันจัดการองค์กรชุมชนและเครือข่ายในเชิงเศรษฐกิจร่วมกันจัดการทรัพยากรผลผลิตต่าง ๆ แบ่งกันผลิตและร่วมบริโภค ของกินของใช้จะได้ไม่ล้นตลาด เกิดความพอเพียงชุมชนพึ่งตนเองได้

สามารถ แพนวิสุทธิ (2548 : 88-89) กล่าวถึงจุดแข็งของวิสาหกิจชุมชนควรประกอบด้วย 1) ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ หมายถึง การบริหารงานที่ดำเนินการ โดยการกำหนดเป้าหมายร่วมกันระหว่างคณะกรรมการและสมาชิก โดยจะร่วมกันกำหนดขอบเขต ความรับผิดชอบของแต่ละคนในลักษณะของผลงานที่ต้องการจะให้ประสบความสำเร็จ โดยจะต้อง พิจารณาถึงเป้าหมายขององค์กร และนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดเป้าหมาย และใช้เป้าหมาย ดังกล่าวมาเป็นมาตรฐานสำหรับทุกคนที่จะต้องยึดถือในการปฏิบัติ รวมทั้งสามารถวัดผลการ ปฏิบัติงานได้ 2) ความเป็นองค์กรประชาชน หมายถึง การได้มาซึ่งองค์กรในรูป ของคณะกรรมการที่เกิดจากเลือกของสมาชิกกลุ่ม โดย การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการสวดส่อง ดูแล แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นและร่วมประโยชน์จากการดำเนินงานของกลุ่ม 3) การบริหารเงินทุนของกลุ่มหมายถึง ความสามารถในการดำเนินงาน ของกลุ่ม ในการดำเนินงานด้านการเงินให้เกิดการหมุนเวียน โดยการระดมทุนจากสมาชิกในลักษณะ การซื้อหุ้น และอีกแบบหนึ่งเป็นเงินทุนจากนอกชุมชน ซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากภาครัฐและเอกชน ทั้งในรูปของ การให้เปล่า หรือการให้กู้ยืมและใช้คืนภายหลัง ซึ่งการให้กู้ยืมมีทั้งที่ไม่คิดดอกเบี้ยและ คิดดอกเบี้ย มีการกำหนดระยะเวลาชำระคืนไว้ด้วย เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อมีรายได้เพิ่มขึ้นก็มี การจัดสรรเงินปันผลหรือนำรายได้ไปขยายกิจการหรือจัดสรรเป็นสวัสดิการสังคม มีการบันทึกการ รับจ่ายเงินเป็นระบบสามารถตรวจสอบได้ 4) การประสานงานด้านต่าง ๆ หมายถึงความสามารถต่าง ๆ ในการ ทำงานของกลุ่มเพื่อการประสานงานเครือข่าย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดวิสาหกิจชุมชนเป็นกิจกรรมของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้าและการให้บริการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลในชุมชนที่มีความผูกพันกัน มีวิถีชีวิตร่วมกัน และรวมตัวกันประกอบกิจกรรมเพื่อการสร้างรายได้ เพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัวชุมชนและระหว่างชุมชนด้วยกัน และส่งผลต่อความเข้มแข็งภายในชุมชน ความสามารถในการจัดการ การพึ่งพากันและการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

จากข้อมูลในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าวิสาหกิจชุมชนเป็นคำใหม่ที่ใช้กันแพร่หลายไม่กี่ปีที่ผ่านมา ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะคุ้นเคยกับคำว่ารัฐวิสาหกิจ (State Enterprise) หมายถึงการประกอบการโดยรัฐ และวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs Small and Medium Enterprises) หมายถึง การประกอบการโดยเอกชน ส่วนวิสาหกิจชุมชนเป็นการประกอบการโดยชุมชน

สรุป วิสาหกิจชุมชนเกิดจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาข้อจำกัดของ “สหกรณ์” และ “บริษัท” หาทาให้ชุมชนรวมตัวกันเพื่อจัดการการกินการอยู่ของตนเอง โดยเฉพาะการผลิต การแปรรูป การตลาด และอื่นๆ ทำให้คล่องตัว ไม่ใช่เหอะเหอะเหมือนสหกรณ์ แต่ก็ไม่ได้มุ่งแสวงหากำไรสูงสุด และเข้าสู่ระบบการแข่งขันเต็มรูปแบบอย่างบริษัท เป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน รวมกันทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นการมารวมตัวกันทำเพื่อให้กิจกรรมนั้นดำเนินได้บรรลุตามวัตถุประสงค์โดยอาศัยปัญหาด้านวิธีคิดมากกว่าอย่างอื่น เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง ของชุมชนของท้องถิ่นเป็นอันดับแรก มีกระบวนการเริ่มต้นจากการทำเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง การก้าวกระโดดไปสู่ตลาดใหญ่ โดยให้ความสำคัญของตลาดท้องถิ่น เป็นเวทีเรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการ ฝึกฝนทักษะในทุกกระบวนการขั้นตอนของการประกอบการ ถือเป็นวิชาทักษะที่ชาวบ้านต้องเรียนรู้ และมีประสบการณ์

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน ถือเป็นหลักการสากลที่อารยประเทศให้ความสำคัญ หลักการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนและเครือข่ายภาคประชาสังคมทุกภาคส่วนเข้ามาเป็นหุ้นส่วน ในการสร้างความสำเร็จร่วมกัน รายละเอียดของการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

2.1 ความหมายการมีส่วนร่วม

“การมีส่วนร่วม” พบว่ามีความหมายที่แตกต่างกับ “ความร่วมมือ” วารสารสื่อพลัง (2548) ได้ให้ข้อสังเกตว่าความร่วมมือ (Cooperation) หมายถึง การที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็น “เจ้าของหรือเจ้าภาพ” งานหรือกิจกรรมนั้น ๆ แล้วขอให้ฝ่ายอื่น ๆ เข้าร่วม เช่น ขอความร่วมมือด้านทรัพยากร สิ่งของ แรงงานหรือเวลาในการทำกิจกรรม ซึ่งมีลักษณะที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ไม่มุ่งความต่อเนื่อง และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เข้าร่วม แต่มุ่งให้กิจกรรมนั้นเสร็จตามความต้องการของเจ้าของงาน แต่การมีส่วนร่วม (Participation) คือ การที่องค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งครู ผู้เรียน ผู้บริหาร การศึกษา ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกชุมชน มาร่วมดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะเป็นกระบวนการ (Process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายให้เกิดการเรียนรู้ (Learning) มีพลวัต (Dynamic) คือมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีการแก้ปัญหาร่วมกัน กำหนดแผนงานใหม่ ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วม ซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) กล่าวว่า ความหมายการมีส่วนร่วมจำแนกได้หลายแนวทาง ทั้งเป็นการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา การมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีส่วนร่วมในองค์กรดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา คือการเข้าไปมีส่วนแบ่งในอำนาจการตัดสินใจในการกำหนดสิ่งที่ชุมชนหรือสังคมนั้นปรารถนา แล้วร่วมค้นหาสภาพปัญหาของชุมชนจากนั้นกำหนดแนวทางเลือกที่จะทำได้สิ่งที่ปรารถนานั้น แล้วร่วมปฏิบัติ จากนั้นร่วมกันประเมินผล และรับผลประโยชน์จากผลที่เกิดขึ้นต่อไป

2. การมีส่วนร่วมทางการเมือง มีลักษณะ 7 ประการ ดังนี้

- 2.1 การกระทำนั้นต้องหวังผลในการที่จะมีอิทธิพลต่อการเลือกนโยบายของรัฐบาล หรือต่อการบริหารงานของรัฐ หรือต่อการเลือกผู้นำทางการเมืองของรัฐบาล ฉะนั้นผลที่หวังจึงอยู่ที่การเลือกนโยบาย หรือเลือกตัวบุคคล หรือเลือกทั้งนโยบายและตัวบุคคล

- 2.2 ผลที่หวังจากการกระทำทั้งในเรื่องนโยบาย หรือ ตัวบุคคลนี้จะเป็นเรื่องการเมืองระดับท้องถิ่น หรือระดับชาติก็ได้

- 2.3 การกระทำใด ๆ ก็ตาม เกิดขึ้นโดยความสมัครใจ และ ถือว่าความสมัครใจนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ นั่นคือการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะมีใช้การกระทำที่เกิดจากการถูกบังคับ

- 2.4 การกระทำที่เกิดขึ้นนั้นไม่เน้นผลลัพธ์ว่าต้องประสบความสำเร็จเสมอไป

- 2.5 การกระทำจะจัดองค์กรขึ้นอย่างเป็นระบบ หรือไม่เป็นระบบก็ได้

- 2.6 การกระทำดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว หรือเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ได้

- 2.7 การกระทำนี้ใช้วิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมาย หรือไม่ถูกต้องก็ได้

การมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ผ่านมามักเป็นแบบประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน คือ การเลือกผู้แทนไปทำหน้าที่แทนตน (representative democracy) และต่อมาเริ่มมีความนิยมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) ซึ่งมีลักษณะสำคัญตรงที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นในการให้ความคิดเห็นกันต่าง ๆ นา ๆ และมีแนวโน้มว่าการจะตัดสินใจใด ๆ มีลักษณะฉันทานุมัติที่คนเกือบทั้งหมดเห็นพ้องต้องกัน มากกว่าการลงคะแนนเสียงชี้ขาด

3. การมีส่วนร่วมในองค์กร คือการที่ลูกจ้างหรือบุคคลากรในหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ในหน่วยงานนั้น ๆ แต่การตัดสินใจจะเป็นระดับแตกต่างกันตามตำแหน่งในองค์กรดังนั้นระดับการมีส่วนร่วมจึงต้องแตกต่างกันตามอำนาจหน้าที่ ที่แต่ละบุคคลในองค์กรมีความรับผิดชอบ

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม หมายถึงกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นเพื่อแสวงหาทางเลือก และการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

5. การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นแนวคิดให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและการกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว โดยตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต และวิถีการผลิต ฯลฯ มาเป็นปัจจัย หรือต้นทุนเพื่อจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม และมีความยั่งยืน

6. การมีส่วนร่วมในกระบวนการคุ้มครองผู้บริโภค นับว่ามีความจำเป็นมากขึ้นเพราะในระยะต่อมาประชาชนนับวันจะห่างเหินกัน ไม่มีส่วนร่วมกันเองหรือร่วมกับภาครัฐเท่าที่ควร จะให้รัฐดำเนินการฝ่ายเดียว ก็ไม่เพียงพอจึงต้องเชิญผู้บริโภคเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อถ่วงดุลกลุ่มผู้ผลิตไม่ให้ถูกฝ่ายผู้ผลิตเอาเปรียบได้ง่าย

นรินทร์ชัย พัฒนพงศ์ (2547 : 19) ระบุว่า การมีส่วนร่วม คือการให้ประชาชน เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการและร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย หรือความหมายที่แท้จริงของการมีส่วนร่วมของมวลชน ตามที่คณะกรรมการบริหารเพื่อประสานงานเฉพาะกิจในการพัฒนาชนบทขององค์การสหประชาชาติ คือ ความมานะพยายามร่วมกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องที่จะรวมพลังความพยายามและทรัพยากรใด ๆ ที่เห็นควรนำมาใช้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่เขาตั้งไว้ การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการของการกระทำอย่างแข็งขัน ที่ผู้มีส่วนร่วมได้ริเริ่ม และลงมือกระทำตามความคิดและวิจรณ์ญาณของตนเอง รวมทั้งเป็นกระบวนการที่พวกเขาสามารถควบคุมได้ ส่วนความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน อันเป็นเพียงการเอาคนมาร่วมกระทำกิจกรรมบางอย่าง ตามความคิดหรือการวางแผนของผู้อื่นและควบคุมโดยผู้อื่นนั้น ไม่อาจยอมรับได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

การมีส่วนร่วมที่ดี ควรเป็นไปในลักษณะที่แต่ละฝ่ายที่เข้ามาร่วมได้ประโยชน์ด้วยกัน (win-win situation) แต่อาจไม่เป็นเช่นนั้นตลอด เพราะบางช่วงบางเวลาที่จะได้ประโยชน์ถ้วนหน้าอาจต้องเสียประโยชน์บ้าง เช่น เสียความเป็นส่วนตัว เสียความเป็นอิสระไปบ้าง หรือได้บางอย่างและเสียบางอย่าง ดังนั้นเพื่อให้คนเข้ามามีส่วนร่วมฝ่ายที่เคยทำคนเดียว มีอำนาจคนเดียว ควรต้องคำนึงว่า

ตนหรือฝ่าย ขอตบอาจเสียอำนาจไปบ้างหรือเสียความเป็นส่วนตัวที่ไม่ต้องการให้ฝ่ายอื่นทราบเรื่องอะไรบ้าง จึงอาจรู้สึกอึดอัดกับการให้ผู้อื่นเข้ามามีส่วนร่วมแต่ก็ควรคำนึงถึงความเป็นจริงที่ตนก็มีส่วนได้ทางอ้อมด้วย

สรุป **การมีส่วนร่วม** หมายถึงการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพเสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริง และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมมีลักษณะร่วมกันได้ 4 ประการ ดังนี้ **การมีส่วนร่วม** หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใดๆ **การมีส่วนร่วม** หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพเสมอภาคเท่าเทียมกันและควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริงและเข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive) **การมีส่วนร่วม** หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

2.2 ความเป็นมาและความจำเป็นของการมีส่วนร่วม

นนท์ กอแก้วทองดี และภัสรา คติกุล (2544 : 1-3) กล่าวว่า แนวคิดในการปกครองบริหารแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง และสั่งการลงมาจากข้างบนเช่นนี้ จะไม่ค่อยคำนึงถึงสภาพการใช้ภาษาที่มีความแตกต่างกัน ตลอดจนศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชนว่าหลายๆ เรื่องเขาคิดเอง ทำเองได้โดยไม่ต้องมีใครมากบอก มาสั่งให้ทำ เพราะที่ผ่านมาทางราชการได้กำหนดและตัดสินใจลงมาแล้ว โดยที่ประชาชนเป็นเพียงผู้ที่รับผลจากการตัดสินใจของทางราชการเท่านั้น จึงมีส่วนน้อยมาก อีกทั้งความรู้สึกผูกพันเป็นเจ้าของกิจกรรมในโครงการที่ทางราชการจัดให้ จึงมีน้อยเพราะคิดว่าไม่ใช่ของ ๆ ตนเอง แต่เป็น “ของหลวง” ซึ่งมีหน้าที่จัดหาบริการให้แก่ประชาชนอยู่แล้ว ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่าเมื่อทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวมชำรุดเสียหาย ประชาชนจึงมักขาด “จิตสำนึกสาธารณะ” ที่จะมาช่วยซ่อมแซมได้แต่รอคอยให้ราชการมาช่วย

จะเห็นได้ว่ายุคปัจจุบันนี้ ยอมรับว่าทุกฝ่ายมีสิทธิเท่าเทียมกัน แม้อำนาจทางการเมือง การบริหารราชการหรือกิจกรรมในครอบครัวจำเป็นต้องให้เกิดความเป็น “ธรรมรัฐ” (good governance) หรือความโปร่งใส จึงเป็นยุคที่ต้องให้ฝ่ายอื่น ๆ เข้ามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย

2.3 ความจำเป็นของการมีส่วนร่วม

นรินทร์ พัฒนพงศา (2543 : 20-21) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมมีความจำเป็นตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมที่สำคัญสืบเนื่องจากการระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ในหลักการ รัฐธรรมนูญได้กำหนดสาระสำคัญเป็นการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ตลอดจนปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยได้คำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชนเป็นสำคัญ ดังนั้นรัฐธรรมนูญจึงกำหนดให้มีประชาชนมีส่วนร่วมด้วยในหลายหมวด เช่น หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มีมาตรา 45 มาตรา 47 มาตรา 56 มาตรา 59 มาตรา 60 หมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานของรัฐ มีมาตรา 76 มาตรา 79 และจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้เน้นการจัดทำแผนแบบ

ประสานพื้นที่ภารกิจและการมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคีการพัฒนา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคี

ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปให้เหตุผลของความจำเป็นในการมีส่วนร่วมโดยทั่วไป คือ ประชาชนอยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์ รับทราบและเผชิญปัญหานั้น ๆ เอง เช่น การรณรงค์ลดปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ใช้สิ่งสาธารณะประโยชน์ ทุจริตการเลือกตั้ง การคอร์รัปชัน เป็นต้นเมื่อชุมชนร่วมวิเคราะห์ปัญหาแล้ว ต่อไปก็คิดแก้ไขโดยมักพึ่งตนเอง ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่จำกัด ทุกคนมีความห่วงใย จึงต้องเข้ามีส่วนร่วม ทำให้ประหยัดงบประมาณลงได้ เป็นหลักการบริหารบนพื้นฐานของความสุจริต และยุติธรรม ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย การให้มีส่วนร่วมจากประชาชนเสมือนการให้ตรวจสอบ การทำงานของหน่วยงาน นอกจากนี้การที่ชนกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมโดยร่วมในการค้นหาปัญหา ร่วมวางแผน หมายถึงการได้ให้ความเป็นธรรมที่จะให้พวกเขาได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างทั่วถึงยิ่งขึ้น ทำให้เกิดฉันทามติที่คนทั้งหลายทราบเหตุผลของกันและกัน ก็มักเห็นพ้องที่จะเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด จำเป็นต้องมีตัวแทนประชาชนหลายฝ่าย ร่วมดูแลผลประโยชน์ของตน เพราะที่ผ่านมาผลประโยชน์จากการพัฒนา มักตกถึงเฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้น เพื่อให้ประชาชนและกลุ่มต่าง ๆ สนับสนุนต่อผลการตัดสินใจนั้น ๆ หรือ ในบางกรณีหน่วยงานของรัฐไม่อยู่ในสถานะที่จะบังคับใช้การตัดสินใจนั้น ๆ ได้ หรือต้องได้รับความสมัครใจ สนับสนุน จากคนส่วนใหญ่ของชุมชน จึงจะสามารถดำเนินการได้ มิฉะนั้นกลุ่มที่คัดค้านอาจทำให้โครงการล้มเลิกไปได้ จึงต้องให้ชุมชนสนับสนุนโครงการให้มาก โครงการจึงยั่งยืน เมื่อต้องตัดสินใจอย่างไรแล้ว จะเกิดผลกระทบที่สำคัญต่อ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้จึงต้องรับทราบปัญหา และแนวทางแก้ไขให้รอบด้าน และประชาชนอาจเป็นต้นเหตุของความล้มเหลวของโครงการได้ ถ้าไม่ให้มีส่วนร่วมเพราะประชาชนต้องเป็นผู้ปฏิบัติ

2.4 หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ เป็นความรู้สึกที่ดี ที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จ เดวิสและนิวตรอม (Davis and Newstrom, 1989 : 232) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้น ๆ ในทำนองเดียวกัน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2537 : 178) มีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมทำให้เกิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง (Involvement) การมีส่วนเกี่ยวข้องก่อให้เกิดความผูกพัน (Commitment) กับภารกิจที่ตนเองมีส่วนร่วมจึงนับได้ว่าการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดประโยชน์ในการทำงานดังนั้นเมื่อนำมาเชื่อมโยงกับการจัดการศึกษาแล้ว จะทำให้เกิดความร่วมมือในกระบวนการการพัฒนาและกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะนำไปสู่เด็กและชุมชนท้องถิ่น ลดช่องว่างระหว่างสถานศึกษากับชุมชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 78) ยังได้ให้หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมไว้โดยเชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไม่ได้ชั่วตัวมาตั้งแต่เกิด มนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ในชุมชนต่าง ๆ และภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตนจะมีส่วนในการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

เมตต์ เมตต์การุณจิต (2547: 103) ได้ให้ปรัชญาการบริหารแบบมีส่วนร่วม ไว้ว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานในบรรยากาศแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจ โดยธรรมชาติมนุษย์มีข้อจำกัด ไม่สามารถกระทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยคน ๆ เดียว การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการบริหารจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้การทำงานมีประสิทธิภาพสำเร็จตามเป้าหมาย

การให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการศึกษา เป็นผลดีทั้งสถานศึกษาและชุมชน ต่างฝ่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ร่วมรับผิดชอบก่อให้เกิดผลดีหลายประการ ดังนี้

1. เกิดกระบวนการกลุ่มและการทำงานร่วมกัน การปฏิบัติงานเป็นไปตามความต้องการของท้องถิ่นหรือชุมชน ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานถ้าเกิดจากความคิดเห็นของภาคส่วนเดียวย่อมไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและ ไม่เกิดกระบวนการพัฒนาร่วมกัน
2. เป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมบริหารการจัดการศึกษา ได้ทราบปัญหาที่แท้จริงและยังเป็นการลดภาระการทำงานจากส่วนกลาง
3. ทำให้ใช้ทรัพยากรในชุมชนได้อย่างคุ้มค่า การที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทุกคนจะร่วมกันดูแลการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งคน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนรวม
4. ช่วยในเรื่องระบบการติดตามผล สถานศึกษา และชุมชนจะควบคุมดูแล ตรวจสอบการทำงานให้เป็นไปตามข้อตกลงร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วม
5. สร้างจิตสำนึกที่ดีให้การทำงานเพื่อเด็ก เพื่อสังคมและส่วนรวมมากกว่าการทำงานเพื่อตนเอง

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547: 79) ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ไม่ได้ชั่วตั้งแต่เกิด
2. ต้องเชื่อว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ เพราะถ้ามีการใช้เทคโนโลยีโดยที่มนุษย์ไม่มาร่วมคิด ร่วมรับรู้ หรือเข้าใจเพียงพอก็อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรือตรงกันข้ามกลับใช้เพื่อทำลายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง หรือสิ่งแวดล้อมได้
3. เชื่อว่าชุมชนต่าง ๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง บางเรื่องที่ชาวชุมชนยึดถือจึงต้องค่อย ๆ ให้ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก
4. เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น ถ้าได้รับโอกาสที่จะร่วมคิด ร่วมเข้าใจและร่วมจัดการเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม การที่มนุษย์บางกลุ่มปฏิเสธเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง ก็เป็นไปตามระดับการเข้าใจในเทคโนโลยีนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ และมีกลวิธีปรับความเข้าใจนั้นมาสู่ระดับที่แต่ละฝ่ายยอมรับได้เพียงใด ซึ่งต้องให้ได้รับโอกาสที่จะเข้าใจและยอมรับให้เหมาะสมกับตน
5. การมีส่วนร่วมยังมีเพิ่มขึ้นเมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้

5.1 ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าได้เป็นผู้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นบุคคลอื่นที่ “เขาไม่รู้จัก” หรือที่ “เขาไม่ไว้วางใจ” ที่บอกวามช่วยเหลือแต่ไม่ได้ทำอย่างจริงจัง

5.2 ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและได้รับความจริงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะเกิดอย่างเต็มที่และจริงจังเมื่อบุคคลนั้น ๆ ไม่ถูกบังคับให้จำยอม

เข้าร่วมและที่สำคัญคือต้องเข้าร่วมด้วยโดยเท่าเทียมกับผู้มาร่วมด้วยทุกคน อีกทั้งโครงการต้องให้ความจริงใจด้วย

5.3 ผู้ที่จะเข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้ กิจกรรมหลายเรื่องประชาชนทั่วไปอาจมีส่วนร่วมด้วยได้ แต่ที่เป็นกิจกรรมเฉพาะ เช่นการแพทย์ การก่อสร้างอาคารสูง การทหาร หากประชาชนเข้าร่วมด้วยอาจไม่ได้ผล หรืออาจเกิดความเสียหาย

5.4 มีการสื่อสาร 2 ทางเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลอย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ หากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับข้อมูลไม่ถูกต้องและครบถ้วน หรือสื่อสารได้ไม่ดีพอ ก็จะไม่เข้าใจได้ดีพอว่าโครงการจะทำให้เกิดผลดีผลเสียอย่างไรเพียงใด อาจนำไปสู่การไม่ยอมรับโครงการได้

5.5 ประชาชนมีส่วนรับทราบร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้าร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น การร่วมงานกันตั้งแต่เริ่มต้น จนสิ้นสุดการตัดสินใจในโครงการนั้น ๆ ในระยะยาวจะเกิดผลดียิ่งขึ้นกว่าการที่จะให้ร่วมด้วยเพียงบางส่วนหรือข้ามไป

5.6 ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น ๆ และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย

5.7 การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไป ผลตอบแทนที่เขาประเมินว่าจะได้รับ

5.8 เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงานหรือทางสังคมให้ลดน้อยลง

5.9 มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นอย่างดี

6. เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้าน และชาวบ้านเองก็แตกต่างกัน ดังนั้นการจะให้มีส่วนร่วมจะเอาใจเราฝ่ายเดียวไม่ได้

7. อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบโดยตรงคือมีส่วนร่วมโดยตัวบุคคล หรือประชาชนก่อตั้งองค์การขึ้นมามีส่วนร่วม หรือ ให้ตัวแทนมามีส่วนร่วมโดยอ้อม ซึ่งย่อมขึ้นกับบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่นในพื้นที่ประชาชนมีศรัทธาในตัวแทนของเขามาก การมีตัวแทนร่วมด้วยก็เพียงพอ แต่กรณีในหมู่บ้านเดียวกันมีประชาชนหลากหลายกลุ่ม จึงควรมีตัวแทนของกลุ่มจากหลายภาคส่วนมามีส่วนร่วมเพิ่มเติม

8. มีการแลกเปลี่ยนและยอมรับในฝ่ายตรงข้าม นั่นคือ ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีเสียไปบ้างเพื่อจะได้มา และในการมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงความแตกต่างทางด้านความคิดเห็น ต้องนึกถึงใจของบุคคลอื่นให้มาก มิใช่เอาแต่ใจเราฝ่ายเดียว

วารสารสื่อพลัง (2548 : 7-8) ได้เสนอหลักการและกระบวนการของ “การมีส่วนร่วม” ดังนี้

1. การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันในลักษณะของการร่วมคิด มิใช่จากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียวบนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีศักยภาพ

2. การวางแผน คือ การนำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ)

3. การลงมือทำ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้

4. การติดตามประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามงานที่ทำและแก้ไขที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมมือกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น

5. การรับผลประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือ การเรียนรู้จากการร่วมคิดร่วมทำและความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์เสมอภาค และเอื้ออาทรกันมากขึ้นเป็นลำดับ

สรุป จากการศึกษาเอกสารแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักการมีส่วนร่วม พบว่า เป็นหลักการที่อยู่บนพื้นฐานของการยอมรับในความสามารถของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ร่วมติดตามประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ทางการศึกษาร่วมกัน สำหรับงานวิจัยฉบับนี้สรุปหลักการมีส่วนร่วมประกอบ ด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน คือ การระดมความคิด การวางแผน การลงมือทำ การติดตามประเมินผล และการร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน

2.5 ลักษณะการมีส่วนร่วม

เบรนส์ (Brenes, 1994 อ้างถึงใน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547: 4) กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วม ว่ามีประเด็นสำคัญดังนี้

1. ระยะเวลาและสถานที่ในการมีส่วนร่วมกับโครงการ ควรต้องให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมให้ต่อเนื่องตามวงจรชีวิตของโครงการ ตั้งแต่เริ่มต้นจนโครงการยุติ หรือหากคณะผู้บริหารเห็นว่าเหมาะสมก็ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องด้วยจริง ๆ เท่านั้นก็ได้

2. การมีส่วนร่วมนั้นมีมิติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ โดย

2.1 ด้านปริมาณ ถ้ามีคนมามีส่วนร่วมมากก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้นมาก จากนั้นทำให้องค์กรทางสังคมก่อตัวขึ้น

2.2 ด้านคุณภาพ ควรให้มีส่วนร่วม มีมิติที่จะขัดขวางความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างบุคคล หรือ ความเป็นนายบ่าวกัน ให้มีส่วนร่วมเสมอภาคกัน จึงจะถือว่ามีความดี

3. จะให้การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายปลายทาง (an end) หรือจะให้เป็นแนวทาง (a mean) คือจะให้เพียงบุคคลต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องก็พอใจคิดว่าบรรลุวัตถุประสงค์บางสิ่งแล้ว หรือจะพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ต้องทำให้ดี โดยตอบให้ได้ว่า “หลังจากการมีส่วนร่วมแล้วจะมีอะไรดีขึ้น อะไรควรเกิดขึ้นอีกบ้าง” อันเป็นการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมที่เป็นวิธีการหรือกระบวนการที่ต้องดำเนินไปอย่างมีคุณภาพซึ่งทำให้งานเกิดความสำเร็จดียิ่งขึ้น

4. การมีส่วนร่วมนี้ตามธรรมชาติอาจเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอหรือตลอดเวลาก็ได้ เช่น เวลาเกิดภัยพิบัติคนก็มาช่วยกัน เมื่อหมดภัยแล้ว ก็แยกกันกลับไปเช่นเดิม แต่ถ้าตั้งองค์กรประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแก้ปัญหาในภัยพิบัติต่าง ๆ ในพื้นที่กว้างขวางขึ้นอาจต้องการตัวแทนประชาชนมีส่วนร่วมในเวลาที่ยาวนานขึ้นและอาจใช้วิธีการมีจดหมายข่าวแจ้งเรื่องไปยังประชาชนทั่วไปก็ได้

5. การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคมและการศึกษา ซึ่งหากเกิดขึ้นได้คือให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและไปด้วย จะเป็นเสมือนการให้การศึกษาแก่สังคมไปในขณะเดียวกัน แต่หลายโอกาสต้องให้เกิดความพร้อมในแต่ละเรื่องต้องใช้เวลารอคอยบ้างเช่นกัน

6. สถานการณ์การมีส่วนร่วมนั้น ต้องคำนึงว่าการมีส่วนร่วมที่แข็งขันมิใช่เกิดขึ้นจากการออกคำสั่ง แต่จะต้องสร้างขึ้นเอง จะให้ผู้สั่งว่ามาร่วมกันให้เต็มที่ แล้วคนก็มาร่วม คงไม่ค่อยเกิดขึ้นได้

การมีส่วนร่วมมักต้องใช้ความพยายามให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดแนวคิดประชาสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ เคารพความหลากหลายทางความคิด เพราะทำให้มุมมองกว้างขึ้น และเกิดความรอบคอบขึ้น จนเป็นวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน

7. มีคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมพิจารณา เพื่อวางแผนดำเนินการให้เหมาะสมว่าจะให้บุคคลใด กลุ่มใด เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อใด และโดยวิธีใด โดยคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมนี้ควรมีตัวแทนผู้ได้รับผลกระทบในจำนวนมากพอควร และให้มีความหลากหลายมากพอ

8. การมีส่วนร่วมรับรู้สภาพปัญหาโดยมีส่วนร่วม จะทำให้คนใจชุมชนได้รู้สภาพที่เป็นจริงมากขึ้น การมีส่วนร่วมเพื่อค้นหาปัญหา ทำให้เมื่อเห็นปัญหาแล้วจะนำความมุ่งมั่นที่จะคิดหาทางแก้ไขด้วยกันและร่วมแก้ปัญหา นั้น ๆ ได้ จะทำให้เป็นบทเรียนที่จะแก้ปัญหาตนเองต่อไปได้

9. คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนส่วนใหญ่มิได้ใช้ชุมชนเป็นเพียงที่รวมคนคล้ายเอาก้อนหินมากองรวมกันเท่านั้น แต่คนในชุมชนหนึ่ง ๆ มักมีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน มีค่านิยมร่วมกัน

10. ควรทำให้การมีส่วนร่วมมีลักษณะเป็นอารมณ์ขันประกอบไปบ้าง เพราะในสังคมไทยมีอารมณ์ขัน จะช่วยให้บรรยากาศการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ดี ดังนั้นในการประชุมถ้าใช้อารมณ์ขัน ดนตรี เกม กีฬา เข้าร่วมด้วยจะสร้างอารมณ์การมีส่วนร่วมให้เพิ่มขึ้นได้

2.6 ระดับการมีส่วนร่วม

อุดมสิทธิ์ จิตรวิจารณ์ (2545 : 3) กล่าวว่า การที่จะมีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด เป็นเรื่องที่มีกฏเกณฑ์กันมาก การมีส่วนร่วมอาจขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ และลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ดังนั้นระดับการมีส่วนร่วมจึงเป็นไปได้หลายกรณี

1. ระดับการมีส่วนร่วมตามหลักการทั่วไป โดยหลักการระดับการมีส่วนร่วม ขึ้นอยู่กับว่าจะมีส่วนร่วมในเรื่องประเภทใด หรือขั้นตอนใด แต่หลักใหญ่ อาจแบ่งเป็น 5 ระดับ อย่างกว้าง ๆ คือ

1.1 การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลของตน ครอบครัว ชุมชน เช่นการให้ข้อมูลการเจ็บป่วยของตนแก่แพทย์ การให้ข้อมูลความสามารถเฉพาะตัวแต่สถานศึกษา

1.2 การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่นการร่วมรับรู้ข้อมูลของตนจากแพทย์เพื่อจะเป็นแนวทางตัดสินใจให้ดีขึ้น เพราะสิ่งที่แพทย์รู้เกี่ยวกับตนนั้น ตนเองอาจไม่รู้

1.3 การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (co-decision) โดยเฉพาะเกี่ยวกับโครงการที่ตนจะมีส่วนได้ส่วนเสีย โดยแบ่งเป็น 3 กรณีแล้วแต่กิจกรรมนั้นตนอยู่ในขั้นตอนใดต่อไป

1.3.1 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจน้อยกว่าเจ้าของโครงการ เช่น ก่อนเริ่มทำโครงการจะตัดสินใจว่าโครงการควรทำขนาดใด ทำกิจกรรมอะไรบ้างเป็นต้น ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วยน้อย

1.3.2 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจเท่ากับเจ้าของโครงการ เช่น เมื่อเป็นหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน และจะตัดสินใจว่าจะเริ่มโครงการนั้นหรือไม่

1.3.3 ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าของโครงการ เช่น เมื่อเป็นผู้รับประโยชน์จากน้ำที่ได้รับจากอ่างเก็บน้ำ กลุ่มผู้ได้รับประโยชน์ควรเป็นผู้มีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าหน้าที่ เป็นต้น

1.4 การมีส่วนร่วมทำ คือ ร่วมในขั้นตอนการดำเนินงาน เช่น ร่วมสร้างถนนในชนบท

1.5 การมีส่วนร่วมสนับสนุน คือ ไม่มีโอกาสร่วมทำ แต่มีส่วนร่วมช่วยเหลือด้านอื่น

2. ระดับการมีส่วนร่วมโดยพิจารณาจากประโยชน์ที่ผู้มีส่วนร่วมจะได้รับ การที่บุคคลจะเข้ามีส่วนร่วมด้วย มากน้อยเพียงใด หากแบ่งตามการได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วม จะทำให้เข้าใจถึงระดับการมีส่วนร่วมในบางมิติได้ดียิ่งขึ้นคือ

2.1 การมีส่วนร่วมตามประโยชน์ที่ตนจะได้รับอย่างเต็มที่ เช่น หากมีผู้บริจาคหรือรัฐจัดเงินให้ชุมชน หมู่บ้าน มีเงินตั้งต้น เป็นกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท กรณีนี้หากตนไม่เข้าไปมีส่วนร่วม โอกาสที่จะได้รับประโยชน์ก็น้อยหรืออาจไม่ได้รับผลประโยชน์จึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วม

2.2 การเข้ามีส่วนร่วมแล้วตนจะได้รับประโยชน์บางส่วนแต่ไม่ชัดเจนนัก เช่น การร่วมซ่อมหรือสร้างถนนหรือร่วมกันคุ้มครองผู้บริโภคจากผู้จำหน่ายสินค้าฉ้อฉล หรือร่วมกันปราบคอร์รัปชัน ซึ่งไม่แน่ใจว่าเมื่อตนเข้าไปร่วมด้วยแล้วจะได้รับผลประโยชน์มาอย่างชัดเจนหรือไม่

2.3 การเข้ามีส่วนร่วมแล้วตนเองไม่มีโอกาสได้ประโยชน์ใด ๆ เฉพาะหน้า ในกรณีนี้เป็นการดำเนินการอุดมการณ์ หรือต้องมีจิตใจเพื่อประโยชน์สาธารณะ เช่น การมีส่วนร่วมปลูกป่าของผู้สูงอายุ การร่วมต่อต้านการบริโภคสัตว์ป่า เป็นต้น

3. ระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางการพัฒนาชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมตามที่กล่าวมามากพบว่าขึ้นอยู่กับจะมีส่วนร่วมกับเรื่องใดเป็นกรณี ๆ ไป สำหรับการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2543 : 21) แบ่งไว้ดังนี้

3.1 ร่วมค้นหาปัญหาของตนให้เห็นว่า สิ่งใดที่เป็นปัญหา รากเหง้าของปัญหา

3.2 ร่วมค้นหาว่าสิ่งที่จำเป็นของตน พวกตน ในปัจจุบันคือ อะไร

-ร่วมคิดช่วยตัวเองในการจัดลำดับปัญหาเพื่อจะแก้ไขสิ่งใดก่อนหลัง

-วางแผนแก้ไขปัญหาเป็นเรื่อง ๆ

-ร่วมระดมความคิดถึงทางเลือกต่าง ๆ และเลือกทางเหลือที่เหมาะสม

-ร่วมติดตามการดำเนินงานและประเมินผลการดำเนินงาน

-ร่วมรับผลประโยชน์ หรือร่วมเสียผลประโยชน์จากการดำเนินการ

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2543 : 21) แบ่งระดับการมีส่วนร่วมเป็นร้อยละดังนี้

0 % มีส่วนร่วมน้อย

50 % ปานกลาง

100 % มาก

นนท์ กอแก้วทองดี (2543: 56) แบ่งระดับการมีส่วนร่วมไว้เป็น 3 ระดับ คือระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมด้วยเต็มที่ โดยกำหนดระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน

ระดับการมีส่วนร่วม	ขั้นตอนการมีส่วนร่วม
มีส่วนร่วมมาก	8.ประชาชนคือผู้กำหนดสิ่งที่ต้องการ และร่วมกันจัดการ 7.ประชาชนได้ “ควบคุม” บางส่วน 6.ประชาชน และรัฐมีส่วนร่วมเท่ากัน โดยรัฐถือว่าประชาชนเป็น หุ่นส่วน
มีส่วนร่วมปานกลาง	5.รัฐให้ประชาชนเข้าร่วมได้บางส่วน เช่น เป็นที่ปรึกษา เข้าเป็นกรรมการ 4.ประชาชนได้รับการปรึกษา โดยสอบถามถึงความต้องการ

ไม่มีส่วนร่วม	3.รัฐบอกให้ทราบ ว่า “มีอะไรบ้าง” 2.รัฐคือผู้จัดการให้ 1.รัฐคือผู้กำหนดให้ คิดให้แทน
---------------	---

นนท์ กอแก้วทองดี (2543) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมเป็น 3 ระดับ 8 ขั้นตอน โดยอธิบายว่า มิได้หมายความว่า ทุกคนควรจะต้องกำหนดสิ่งที่ต้องการและร่วมมือกันจัดการเอง อันเป็นระดับการมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ควรคำนึงถึงความเหมาะสม บางเรื่องการมีส่วนร่วมในระดับปานกลางอาจเป็นเรื่องที่เหมาะสม บางเรื่องอาจมีส่วนร่วมมากขึ้นอีกก็ได้ แต่จะมีระดับหรือขั้นตอนใดเป็นเรื่องที่ควรพิจารณาตามความเหมาะสมเพราะแม้โดยทั่วไปการมีส่วนร่วมจะเป็นเรื่องดี แต่หลายกรณีก็ต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป อีกทั้งการมีส่วนร่วมที่ดีต้องการผู้ชำนาญการ และทรัพยากรด้านต่าง ๆ อย่างมากด้วยเช่นกัน

2.7 สาเหตุที่ต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการ

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2543 : 182) กล่าวถึงเหตุผลที่บุคคลต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. มีความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
2. มีความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน
3. มีการตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา
4. มีความศรัทธาต่อบุคคลสำคัญหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเข้ามามีส่วนร่วม
5. มีความเกรงใจต่อบุคคลที่เคารพนับถือ มีเกียรติตำแหน่ง จึงเข้าร่วม
6. มีอำนาจบังคับจากผู้มีอำนาจเหนือกว่าใช้การบังคับให้ร่วม เช่น กรณีทาสในอดีต

แต่การมีส่วนร่วมก็มีปัญหา ดังที่มีการอภิปรายจากผู้นำชุมชนด้านการมีส่วนร่วม 3 เวทีที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (16 กันยายน 2543 ณ โรงแรมสีมาธานี นครราชสีมา) ที่ภาคเหนือ (23 กันยายน 2543 ณ โรงแรมเชียงใหม่ฮิลล์ เชียงใหม่) ที่ภาคใต้ (30 กันยายน 2543 ณ โรงแรมแกรนด์ปาร์ค นครศรีธรรมราช) ต่างระบุไว้หลายประการ นอกจากนี้นักวิชาการ ก็กล่าวถึงสาเหตุที่บุคคลไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในหลาย ๆ ปัญหาเช่นกัน จำแนกเป็น 6 สาเหตุ คือ

1. ปัญหาจากฝ่ายที่ควรให้เข้าร่วม
2. ปัญหาจากฝ่ายที่ควรจะเข้าร่วม
3. ปัญหาจากทั้งสองฝ่าย
4. ปัญหาจากหลักการที่ยึดถือต่างกัน
5. ปัญหาจากการสื่อสารการเข้าใจกันไม่ดีพอ
6. ปัญหาจากวิธีการที่ใช้ไม่เหมาะสม

2.8 ปัจจัยและแนวทางกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม

เพื่อหาทางให้เกิดการมีส่วนร่วมของแต่ละฝ่ายให้มากขึ้น จะพิจารณาถึงปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมงานกันซึ่ง ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542 : 130-132) ได้กล่าวไว้ ซึ่งประมวลโดยสรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยด้านการจัดการ ปัจจัยต่อไปนี้เป็นภาระกระตุ้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายวิจัย และฝ่ายส่งเสริมทางการเกษตร ซึ่งระบุว่า ต้องทำให้ได้ในปัจจัยดังต่อไปนี้

1.1 พัฒนาการให้เกิดการมีส่วนร่วมในพันธกิจและเป้าหมาย เป็นงานสำคัญที่ทางฝ่ายจัดการต้องให้ผู้มีส่วนร่วมนั้นต้องร่วมในเป้าหมายและเป็นพันธกิจร่วมกันที่แต่ละฝ่ายต้องร่วมมือกัน นั่นคือ เป็นผู้นำในกิจกรรมการมีส่วนร่วมโดยทำให้เห็นได้ชัดเจนและเป็นลำดับต้น ๆ และให้รางวัลและสิ่งจูงใจแก่ผู้ที่ทำงานด้านมีส่วนร่วมใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา การอบรมร่วมกัน การร่วมจัดลำดับปัญหา และการร่วมวางแผนเพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนของงานแบบที่มีส่วนร่วม

1.2 ส่งเสริมด้วยสื่อต่าง ๆ ให้เกิดความเข้าใจของการที่ต้องพึ่งพากันหรือร่วมกัน การจัดเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมนั้นคงไม่ใช่ผู้จัดการเท่านั้นแต่ต้องกระจายข้อมูลให้ทุกคนให้ทราบร่วมกันว่าถ้าต่างคนต่างทำงาน โดยไม่เข้ามามีส่วนร่วมกันงานก็อาจไม่มีคุณค่า ข้อควรกระทำดังนี้

1.2.1 ให้ความรู้ถึงถึงความจำเป็นที่ฝ่ายหนึ่งต้องพึ่งผลงานของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยการส่งเสริมความร่วมมือในอาชีพและการปรับปรุงระบบการสื่อสาร

1.2.2 สร้างโอกาสให้เจ้าหน้าที่คุ้นเคยกับการวิจัยการทำงานและแนวทางทำงานของตนโดยใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การสัมมนา การไปดูงาน การประชุม การทบทวนงานร่วมกัน

1.2.3 สนับสนุนให้ ทำงานร่วมเพื่อหาสมมติฐานและจัดลำดับปัญหา

1.2.4 ใช้แรงกดดันให้เกิดผลงานโดยทุกฝ่ายเห็นว่า ต้องมีส่วนร่วมกันงานจึงจะสำเร็จ

1.2.5 ให้รางวัลตามผลงานที่ทำร่วมกัน มิใช่ให้ตามงานที่แต่ละฝ่ายทำกิจกรรมมา

1.3 หาความเห็นชอบร่วมกันในงานที่แต่ละฝ่ายจะรับไปทำ ความไม่ชัดเจนในบทบาทที่แต่ละฝ่ายรับผิดชอบ มักนำความเสียหายแก่เป้าหมายของงานได้ โดยเฉพาะการที่บางฝ่ายเคยได้อำนาจแล้วต้องสูญเสียอำนาจไป

1.4 สร้างความไว้วางใจต่อกัน การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อแต่ละฝ่ายคิดว่าผู้ที่ร่วมงานนั้น มีความสามารถและเป็นที่ไว้วางใจกัน ถ้าหากเห็นว่ากลุ่มใดจะทำงานร่วมด้วยไม่ได้หรือไม่เต็มใจจะร่วมงานหรือไม่เห็นด้วยกับวิธีการในการร่วมงานก็จะเกิดปัญหาขึ้นได้

1.5 ลดการแข่งขันของแต่ละฝ่าย หากไม่มีการจัดการให้สิ่งแวดล้อมที่แต่ละฝ่ายจะมองเห็นชัดว่าเป็นหุ้นส่วนด้วยกันแล้ว ก็มักจะเกิดการแข่งขันกันเอง เกิดการแย่งชิงทรัพยากรกันหรือชิงอำนาจกัน

1.6 สร้างความมั่นใจว่าแต่ละฝ่ายจะได้ประโยชน์จากการมีส่วนร่วมกันทำงาน เป็นความจำเป็นที่จะสนับสนุนให้แต่ละฝ่ายเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมกันแล้วเกิดผลดีมากกว่าค่าใช้จ่ายที่เสียไป ผู้จัดการโครงการจะต้องไว้วางใจที่จูงใจ กระตุ้นความสนใจให้ทุกฝ่ายเห็นคุณค่าของงานที่ทำ

2. ปัจจัยด้านการสื่อสาร การสนับสนุนการมีส่วนร่วมนั้นคือการมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองและสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน จากนั้นพยายามให้เห็นว่าเขาสามารถเข้ามามีส่วนร่วม โดยกล้าแสดงความรู้สึกนึกคิด การระดมปัญหาออกมา การวิเคราะห์ปัญหา และหาวิธีการแก้ไขปัญหาได้ โดยภาพรวมการสื่อสารที่จะมาสนับสนุน ควรมีลักษณะที่สำคัญดังนี้

2.1 หาทางให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความไวเนื้อเชื้อใจกัน

2.2 ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication) คือให้เน้นแบบสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลทั้งต้องมีทักษะในการคิด ฟัง และเคารพความคิดของผู้อื่น อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การเกิดจิตสำนึกสาธารณะ (Public conscious) ร่วมกันได้

2.3 มีความหลากหลาย ผสมผสานกันในการใช้สื่อหลายชนิดทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อภาพ สื่อเสียง สื่อกิจกรรม และสื่อบุคคล

2.4 ควรเป็นการใช้สื่อเพื่อเข้าถึงบุคคลทั้งกลุ่มที่อาจเสียประโยชน์และสาธารณชนทั่วไป เพื่อให้รับรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึกเห็นชอบและร่วมสนับสนุน

2.5 การสื่อสารนั้นใช้ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การแข่งกีฬา งานเลี้ยง การทำบุญ

2.6 สื่อบุคคลนั้นควรเริ่มด้วยการแต่งกายชุดสุภาพ เรียบง่าย หลีกเลียงสัญลักษณ์ของอำนาจวาสนาบารมี เป็นกันเองสนทนาด้วยคำถามง่าย ๆ ใกล้ตัว ใกล้ครอบครัว และใกล้ใจ ใช้ น้ำเสียงอ่อนโยน นุ่มนวล ปลุกเร้าให้แสดงความคิดเห็น กระตุ้นให้เกิดทัศนคติที่ว่าพวกเราทำได้ (can do attitude) ไม่คำนึงถึงความไม่สันทัดในภาษาวิชาการของชาวบ้าน

2.7 ใช้หลัก “อุปนิทานธรรม” อันเป็นธรรมเพื่อความเจริญที่มีประเด็นสำคัญส่วนหนึ่งระบุว่า “หมั่นประชุมเป็นเนืองนิจ” “พร้อมเพรียงกันโดยเริ่มและเลิกพร้อมกัน” และ “พร้อมเพรียงกันกระทำกิจที่พึงกระทำ”

2.8 ในการประชุมควรให้ผู้เข้าประชุมนั่งสบาย ๆ ทุกคนเห็นหน้ากัน มีการเขียนบนกระดาน เพื่อทุกคนเห็นข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน ให้ระลึกไว้ว่า “ผู้ที่เข้าประชุมทุกคน เป็นเจ้าของการประชุม” มิใช่ “กำกับเนื้อหา” การประชุม

2.9 นอกจากการเสนอความคิดเห็นโดยการพูดในที่ประชุม ควรมีการเขียนโดยใช้ระบบ Pin and Card กล่าวคือ ให้แต่ละคนเขียนใส่กระดาษแผ่นขนาด a4 โดยไม่ต้องระบุรายชื่อ แล้วรวบรวมมาติดกระดานเพื่อประกอบการอภิปรายด้วย

2.10 ใช้เครื่องมือสื่อสารขนาดเล็ก ที่ไม่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์ราคาแพงเสมอไป เช่น จดหมายเวียน จดหมายข่าว โทรศัพท์

2.11 ส่วนใหญ่สื่อต่าง ๆ ควรสร้างและใช้ได้ในห้องถิ่น แต่ผสมผสานหลายสื่อเพื่อเข้าถึงบุคคลเป้าหมายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะสื่อที่ชุมชนมีส่วนร่วมผลิตหรือทำเอง เช่น คำขวัญ การวาดภาพ การร่วมตอบปัญหา การจัดเวทีชาวบ้าน เสวนากันเอง

2.12 สื่อไม่ควร มี ลักษณะ แข็ง ตัว ยึด หยุน ได้ ไม่ เป็น สถาบัน (deinstitutionalization)

2.13 มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

2.14 เน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม (horizontality of communication) และเป็นการสื่อสารอย่างเสมอภาค แหล่งสื่อจึงมาจากคนทุกกลุ่มในสังคมมิใช่มาจากผู้มีอำนาจสูงเพียงฝ่ายเดียว โดยเฉพาะต้องทำให้เนื้อหาทั้งหลายมิใช่ถูกตัดสินมาจากข้างบน แต่ทัศนะต่าง ๆ ต้องมีชนชั้นล่างร่วมตัดสิน

2.15 ผู้รับสารมิใช่รอรับข่าวสารเพียงอย่างเดียว แต่กระตือรือร้น ที่จะแสดงกริยาป้อนกลับ (feedback) ด้วย

2.16 มีคณะทำงานที่มีความเป็นประชาธิปไตย เคารพในความเสมอภาคและพร้อมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เห็นคุณค่าของคนในชุมชนเพื่อเขาจะมีกำลังใจทำสิ่งแปลกใหม่ขึ้นมาได้ มีทั้งความรู้พื้นฐาน (basic) เทคนิค (technique) หลายวิธีที่จะเลือกใช้ และมีกลวิธี (tactic) ที่ชาญฉลาดกับแต่ละสถานการณ์

2.17 สร้างความพอใจให้ผู้มีส่วนร่วมรู้สึกมีความสุขที่ได้มีส่วนร่วม

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการจะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นนั้นควรเน้นที่การเข้ามามีส่วนร่วมโดยอิสระภาพ และเสมอภาค แล้วมุ่งสร้างทักษะการมีส่วนร่วมด้วยการให้เห็นถึงข้อจำเป็นของการมีส่วนร่วมด้วยความรู้สึกที่ดีต่อกันทั้งสองฝ่าย มีการสื่อสารซึ่งการและกันทั้งสองทางเพื่อความคงทน และสถานภาพของการมีส่วนร่วมที่ยาวนาน ส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ตอนที่ 3 แผนแม่บทชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดทำแผนแม่บทชุมชน คือการให้ชาวบ้านในหมู่บ้านและชุมชน จัดทำแผนชุมชนเพื่อพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนของตนเองมีแนวคิดหลักการและความเชื่อในหลาย ๆ ด้าน เช่น แนวคิดจากปรัชญาพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นสากลที่บอกว่าชาวบ้านมีศักยภาพ สามารถพัฒนาตนเองได้ถ้าให้โอกาส และการพัฒนาต้องเริ่มต้นที่ชาวบ้านแนวคิดจากหลักการพัฒนาชุมชน คือการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และ การรับผิดชอบต่อชุมชนของตนเอง แนวคิดในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง คือการให้ชุมชนได้มีกระบวนการในการจัดการชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการชุมชนแนวคิดในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง คือการสร้างพลังชุมชน ใช้พลังชุมชน ในการพัฒนาชุมชนแนวคิดที่ว่าไม่มีใครรู้ปัญหาชุมชนเท่าคนในชุมชน ดังนั้น การแก้ปัญหาชุมชนจึงเริ่มจากชุมชน การให้การสนับสนุนของภาครัฐจะต้องเป็นลักษณะ Bottom-up ไม่ใช่ Top Downแผนแม่บทชุมชน

3.1 ความสำคัญของแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชน เป็นเครื่องมือสำคัญในการกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ ชุมชนเป็นแกนหลักในการพัฒนาที่เน้นการก่อให้เกิดการเรียนรู้ ทำให้ชุมชนได้รู้จักตนเอง มีความเข้าใจตนเอง กำหนดอนาคตแนวทางการพัฒนาตนเองและชุมชนได้ อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน รวมไปถึงการประสานความร่วมมือหน่วยงานภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้อง ทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ ดังคำกล่าวที่ว่า “แผนชีวิตชุมชน อนาคตชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน” ยุทธศาสตร์ของการเคลื่อนงานแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง คือ การสร้างความเข้มแข็งของขบวนการองค์กรชุมชน และการสร้างพื้นที่สาธารณะทางสังคมของขบวนการองค์กรชุมชน ให้ได้รับการยอมรับทั้งในด้านการปฏิบัติในพื้นที่และระดับนโยบาย โดยกระบวนการแผนชีวิตชุมชน

แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองเกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ประมาณปี 2542 การก่อเกิดในช่วงแรก จากการที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (The United Nations Development Programmed) ในการพัฒนาเกษตรกร มีเป้าหมายที่สำคัญคือ การกระตุ้นให้เกษตรกรมีการจัดทำแผนงานเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเอง จึงได้มีการจัดทำโครงการความร่วมมือกับมูลนิธิหมู่บ้าน และเครือข่ายภูมิปัญญาไท ส่งเสริมให้เกษตรกรในเครือข่ายภูมิปัญญาไท จัดทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อการพัฒนาชีวิตและพัฒนาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการค้นพบตนเอง ทั้งด้านที่เป็นศักยภาพและด้านที่เป็นจุดอ่อน เพื่อวางแผนทิศทางการพัฒนาตนเองโดยสร้างการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ชุมชนไม้เรียง อำเภอนาวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนหนึ่งที่มีกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน และมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมทั้งด้านวิสาหกิจชุมชน การพัฒนาการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง เริ่มมีการขยายแนวคิดเป็นรูปธรรมในปี 2545 โดยสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (The Social Investment fund) ได้ค้นพบชุมชนไม้เรียง ที่มูลนิธิหมู่บ้านได้ร่วมกันกับชุมชนในการพัฒนานวัตกรรม การพัฒนาท้องถิ่น โดยใช้แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองเป็นเครื่องมือ ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน ร่วมกันใช้แผนชุมชน ทำให้ทุกคนในชุมชนได้มองเห็นตนเอง โดยผ่านการเก็บข้อมูล มาร่วมกันวิเคราะห์ ทำให้สามารถเห็นสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน และร่วมกันกำหนดแนวทางในการสร้างแผนชุมชนและศักยภาพของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน

3.2 ความหมายของแผนแม่บทชุมชน

ชัยวัฒน์ เสือสา (2547: 13) กล่าวว่า แผนแม่บทชุมชนหมายถึงกิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันเพื่อจัดทำแผนขึ้นมาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามความต้องและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิด ร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนโดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอกด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งบางกิจกรรมที่ชุมชนไม่สามารถทำเองได้ สามารถขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกได้โดยชุมชนเสนอแผนชุมชนเข้าเป็นแผนขององค์การบริหารส่วนตำบลหรือแผนงานโครงการของราชการได้

เตือนใจ อุ่นจันทร์ (2549: 23) กล่าวว่าแผนแม่บทชุมชนหมายถึงแผนที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันเพื่อจัดทำแผนขึ้นมาเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิดร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนโดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงจากภายนอก ภายใต้ศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ เป็นแผนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยตรง

แผนชีวิตชุมชนหรือแผนแม่บทชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่ร่วมกันคิด ร่วมกัน ค้นหา เรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนรู้และเข้าใจตนเอง โดยใช้การสำรวจข้อมูลปัญหาและศักยภาพ เป็นเครื่องมือทำให้เกิดการทบทวนตนเอง โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนาตนเอง ที่ชุมชนคนเป็นศูนย์กลาง มีความสัมพันธ์กับภาคีพัฒนาแบบ “เป็นหุ้นส่วน” แผนชุมชนจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถของคนในชุมชน ในการแก้ปัญหาและพัฒนา สู่ความร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน

ประเวศ วะสี (2548 : 9) กล่าวว่า “แผนชุมชน” คือ กระบวนการวิเคราะห์ วินิจฉัย ปัญหา ว่าคืออะไร แล้วจะทำอะไร คือการวิเคราะห์ทางเลือก เป็นกระบวนการทางปัญญาที่ทรงพลัง เมื่อวิเคราะห์แล้ว นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหา กระบวนการจัดทำแผนชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (Interactive Learning Interaction)

จารุพงศ์ พลเดช (2547 : 1) กล่าวว่า “แผนแม่บทชุมชน” หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไป ตามความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิด ร่วมกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งตนเองลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก

ชัชฎา กาญจนรังสีนนท์ (2548 : 3) กล่าวว่า “แผนชุมชน” คือ ส่วนหนึ่งของระบบการบริหารจัดการชุมชน ซึ่งแสดงถึงประสิทธิภาพของความร่วมมือและการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน ชุมชนที่สามารถบริหารจัดการกับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ ชุมชนจะมีการดำเนินการใน 6 เรื่อง คือ มีระบบข้อมูล มีแผนชุมชน มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน มีการนำแผนไปปฏิบัติ มีทุนของชุมชน และมีองค์กรเข้มแข็งอย่างน้อย 1 องค์กร

กรมการพัฒนาชุมชน (2548 : 7) ให้คำจำกัดความของแผนชุมชนว่า “แผนชุมชน” หมายถึง การกำหนดอนาคตและกิจกรรมพัฒนาของชุมชนโดยเกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดทำแผนขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามที่ต้องการ และสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางและทำกิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เป็นหลัก จึงกล่าวได้ว่า “แผนชุมชน เป็นของชุมชน ดำเนินการโดยชุมชนและเพื่อประโยชน์” ของชุมชน

จะเห็นได้ว่า แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนที่คนในชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันกำหนดเพื่อวางแผนเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง โดยใช้ข้อมูลเป็นฐานเป็นแผนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนโดยตรง แผนงานหรือกิจกรรมทางเลือกที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน กิจกรรมหรือแผนงานที่คนในชุมชนช่วยกันคิด เพื่อให้อนาคตของคนในชุมชนเป็นไปอย่างที่เราหวังไว้

3.3 กระบวนการจัดทำแผนชุมชน

ชัยวัฒน์ เสือสา (2547 : 14) กล่าวว่ากระบวนการจัดทำแผนชุมชน เมื่อจะจัดทำแผนชุมชนจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องเหล่านี้ คือ

1. กระบวนการชุมชนคือพฤติกรรมหรือการกระทำร่วมกันของคนในชุมชน ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล สภาพของชุมชนแล้วนำมาร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล สถานการณ์ของชุมชนแล้วนำมาร่วมกันตัดสินใจ วางแผน ดำเนินงานร่วมกัน ผลประโยชน์และร่วมติดตามประเมินผล การกระทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน

2. วัตถุประสงค์ของการจัดทำแผนชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของชุมชน กำหนดอนาคตของชุมชนตนเองเพื่อให้เกิดกระบวนการในการจัดการชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพิ่มคุณค่าทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การวางแนวทางในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาและชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้มีเป้าหมาย แนวทางที่ชัดเจนในการพัฒนาให้คนในชุมชนอยู่ดีมีสุขในทุกบ้าน เพื่อให้ชุมชนได้มีแผนรองรับการสนับสนุนจากภายนอกได้อย่างครอบคลุมสมบูรณ์

3. ประโยชน์ในการจัดทำแผนชุมชน 10 ประการที่เกิดกับชุมชนอย่างแน่นอน คือ คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน คนในชุมชนได้เห็นข้อเด่น ข้อดี โอกาส และข้อจำกัดของชุมชนในการพัฒนาอย่างมีเป้าหมาย คนในชุมชนมีช่องทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสมและครอบคลุมคนในชุมชนสามารถกำหนดกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ ทำให้คนในชุมชนสามารถคิดเป็นและกล้าที่จะตัดสินใจด้วยตนเองได้ ชุมชนสามารถวางแผนจัดการกับทรัพยากรหรือทุนในชุมชนทั้งทุนบุคคลและทุน สังคมที่มีอยู่อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพชุมชนคนในชุมชนสามารถรับผลประโยชน์ร่วมกันได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียม ความร่วมมือกันของคนในชุมชนจะก่อให้เกิดทัศนคติที่ดีเอื้ออาทรต่อกันได้ ปลุกฝังทัศนคติ ค่านิยมที่ดีให้กับลูกหลาน สามารถหาแนวร่วมในการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตนเองได้อย่างง่ายดาย

4. ขั้นตอนการทำแผนชุมชน การจัดทำแผนชุมชนไม่ได้กำหนดว่าใครจะเป็นคนทำแต่ต้องเข้าใจในเบื้องต้นว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องและมีบทบาทที่สำคัญคือ “ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน ประชาชนชุมชน” ที่จะต้องเป็นทีมผู้ริเริ่ม “สร้างการมีส่วนร่วมกับคนในชุมชน” และกระตุ้นพฤติกรรมชุมชนในการสร้างอนาคตชุมชน ดังนั้น การจัดทำแผนชุมชนจึงเริ่มจาก

4.1 การเตรียมความพร้อมของบุคคล ได้แก่

1) ทีมงานผู้ส่งเสริม (กระบวนการ) ภายในชุมชนทีมงานผู้ส่งเสริมภายนอกชุมชนหรือผู้ส่งเสริมกระบวนการ (Facilitators) แกนนำชุมชนในการขับเคลื่อนการทำแผนชุมชน เช่น ผู้นำกลุ่มองค์กร ประชาชนชุมชนหัวหน้าคุ้ม ฯลฯ เพื่อประชุมวางแนวทางการจัดทำแผนชุมชน

4.2 เตรียมความพร้อมข้อมูลและพื้นที่

1) ข้อมูล ได้แก่ ข้อมูล จปฐ. กชช.2ค หรือข้อมูลสภาพชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น สาธารณสุข เกษตรสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลรายรับรายจ่ายของครัวเรือน ฯลฯ เพื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน

2) พื้นที่ หมายถึงศักยภาพของหมู่บ้านที่มีความพร้อมในด้านใด เช่น ทุนทางสังคม คือภูมิปัญญา บุคคล ทุนทางเศรษฐกิจ เช่น ทรัพยากร,การประกอบอาชีพ ฯลฯ เพื่อให้ทราบในสิ่งที่จะเอื้อต่อการวางแผนของชุมชน

4.3 แนวทางการจัดทำแผนชุมชน ใช้เวทีประชาคมประชุมแกนนำเพื่อวางแนวทางจุดประกายความคิด สร้างความมั่นใจ และดำเนินการใช้กระบวนการชุมชนในการจัดทำแผนโดย

- 1) จัดเวทีทบทวนแผน (ในกรณีที่ชุมชนมีแผนอยู่แล้ว)
- 2) แกนนำชุมชนและสมาชิกสำรวจและจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม
- 3) แกนนำชุมชนจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านวิเคราะห์ข้อมูล ระบุปัญหาสาเหตุ กำหนดแนวทางหรือทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหรือกำหนดแนวทางการพัฒนา

4) พัฒนาศึกษาเรียนรู้จากชุมชนที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาที่เข้มแข็ง เพื่อศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชนและคุณสมบัติของกรรมการบริหาร กระบวนการทำงาน การแก้ไขปัญหา รวมถึงกิจกรรมที่สามารถ ใช้เป็นแบบอย่างได้

5) แขนงนำชุมชนจัดเวทีทำแผน โดยความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน โดยยึดหลักการมีส่วนร่วม การเรียนรู้และการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ โดยกำหนดเป็นกิจกรรมที่สามารถดำเนินการได้เอง และกิจกรรมที่ต้องประสานความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา ท้องถิ่น อำเภอ จังหวัด และอื่น ๆ

5. เครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วม ในการจัดทำแผนชุมชนสามารถทำได้หลากหลายวิธี และอาจเลือกใช้เครื่องมือเพื่อช่วยสร้างการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมได้หลายรูปแบบ โดยอาจเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมและตามความเชี่ยวชาญของแกนนำผู้จัดเวที เช่น การจัดประชุมแบบมีส่วนร่วม (AIC) แผนที่ชุมชน (Village Map) เส้นแบ่งช่วงเวลา (Time Line) การระดมสมองโดยใช้บัตรคำ (Metaplan) เครื่องมือส่งเสริมการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน (Participation Rural Appraisal : PRA) การกำหนดอนาคตหมู่บ้าน (Future Search Conference : FSC) การสรุปเชื่อมโยงด้วยแผนที่ความคิด (Mind Map) การวิเคราะห์ทุน และทุกข์ของชุมชน หรือการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง ข้อจำกัด โอกาส (SWOT) และอื่น ๆ

6. วิธีการจัดทำแผนชุมชน

6.1 มีแผนอยู่แล้ว ใช้กระบวนการชุมชนทบทวนร่างแผนที่มียุ่ยนั้เกี่ยวข้อง กับอะไรบ้าง แผนที่มียุ่ยนั้แก้ไขปัญหของชุมชนได้ครอบคลุมหรือยัง จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลง อย่างไรให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและใช้ข้อมูลอะไร

6.2 ยังไม่มีแผนชุมชนอยู่ จะต้องดำเนินการตามขั้นตอน คือ

1) แขนงนำชุมชนจัดเวทีประชุมวางแผนการจัดทำแผนชุมชน โดยร่วมกันสำรวจ ประมวลผล วิเคราะห์ข้อมูล ด้านต่าง ๆ ดูความพร้อมของชุมชนตรวจสอบดู ว่าคนในชุมชนคิดอย่างไร เห็นความสำคัญและมีความต้องการที่จะทำแผนชุมชนหรือไม่อย่างไร ใครจะช่วยสนับสนุนได้บ้าง เมื่อได้ข้อสรุปแล้วจึงวางแผนและเริ่มดำเนินการในการจัดเวทีประชุมแกนนำ อาจมีผู้ส่งเสริมภายนอก เช่น พัฒนาการ เกษตร สาธารณสุข กศน. ปลัดอำเภอ ปลัดตำบล ฯลฯ เข้าร่วมด้วยเพื่อให้ข้อเสนอแนะและการขับเคลื่อน

2) แขนงนำชุมชนประชาสัมพันธ์ แพร่ความคิดทางหอกระจายข่าว หมู่บ้านจัดประชุมสร้างความเข้าใจ การจัดทำแผนชุมชนของหมู่บ้าน พร้อมทั้งเชิญชวน ชี้นแนะชาวบ้านผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) มาร่วมจัดทำแผนชุมชน

3) จัดเวทีประชาคม เพื่อจัดทำแผนชุมชนซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในการได้แผนชุมชนที่ครอบคลุมสมบูรณ์โดยการจัดกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมไม่ใช่การประชุมมีกิจกรรม

3.4 ขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมพร้อมผู้ร่วมเวที

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้ร่วมเวทีจัดทำแผนชุมชน ได้ทราบข้อมูลของหมู่บ้านตนเอง ปรับ เพิ่ม ข้อมูลให้ถูกต้องกับสภาพที่เป็นจริง

วิธีการ ให้ผู้ร่วมเวทีรู้จัก หมู่บ้านตนเองโดยทำเสนอผลการสำรวจข้อมูล จปฐ., กชช.2ค

ซักถามความรู้ความเข้าใจ และให้ผู้ร่วมเวทีได้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลพร้อมทั้งเพิ่มเติมข้อมูล ต่าง ๆ เช่นเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

ขั้นตอนที่ 2 การประเมินศักยภาพชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อประเมินศักยภาพของชุมชนในแง่ของจุดเด่น จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัดในการพัฒนาชุมชน รวมทั้งทุนทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (ประยุกต์จาก SWOT Analysis)

วิธีการกำหนดประเด็นให้เวทีช่วยกันระดับความคิด (อาจแบ่งออกเป็นเวทีย่อยก็ได้ : เทคนิค AIC หรือตามความเหมาะสม)

ประเด็นที่ 1 ในหมู่บ้านมีอะไรที่เป็นจุดเด่นบ้างในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ฯลฯ และที่เป็นจุดเด่นนั้นคืออะไรยกตัวอย่าง (เช่นเป็นแหล่งผลิตเสื้อที่ดีที่สุด มีฝีมือทอผ้าดีที่สุด)

ประเด็นที่ 2 ในหมู่บ้านมีอะไรที่เป็นจุดอ่อนบ้างในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ฯลฯ และที่ว่าเป็นจุดอ่อนนั้นเพราะอะไร (บริโภคนิยม, วัตถุนิยม, วัฒนธรรมตามกระแส)

ประเด็นที่ 3 มีอะไรที่เป็นโอกาสของชุมชนในการพัฒนา (ยุทธศาสตร์อยู่ดี มีสุขจังหวัด ,การสนับสนุนจากหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ฯลฯ)

ประเด็นที่ 4 ข้อจำกัดในการพัฒนาชุมชน มีอะไรบ้างที่เป็นข้อจำกัดของชุมชนที่จะพัฒนา (ที่จะต้องแก้ไขให้หมดไปหรือเบาบาง เช่น ขาดองค์ความรู้ด้านการประกอบการธุรกิจ ฯลฯ)

การสรุปสภาพปัญหาชุมชน จากการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน จะทำให้ทราบถึงแนวทางที่ชุมชนจะต้องทำการพัฒนา ซึ่งคือการแก้ไขปัญหาชุมชน จึงสามารถสรุปปัญหาชุมชนในเบื้องต้นได้ (ใช้เทคนิค MIND MAP ในการระดมความคิด)

เมื่อได้ปัญหาแต่ละด้านแล้วให้ช่วยกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ซึ่งมีเกณฑ์ในการจัดลำดับดังนี้

ขนาดของปัญหา หมายถึง ผลกระทบต่อประชาชนจำนวนมากน้อยเพียงใด ถ้าประชาชนได้รับผลกระทบมากควรดำเนินการก่อน

ความรุนแรงของปัญหา หมายถึง ผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนโดยตรงคือ ถ้าเป็นแล้วตาย หรือพิการ ควรดำเนินการแก้ไขด่วน

ความยากง่ายในการแก้ไข หมายถึง ศักยภาพหรือความสามารถของบุคคล หน่วยงาน องค์กร ในพื้นที่สามารถแก้ไขได้ ควรดำเนินการก่อน ถ้าต้องขอความช่วยเหลือด้านเทคนิค เครื่องมือจากหน่วยงาน องค์กรอื่น อาจดำเนินการภายหลัง

ความตระหนักของชุมชนหมายถึง ความสนใจ ใส่ใจที่จะร่วมกันแก้ปัญหา เป็นความเห็นของชุมชนที่จะดำเนินการก่อนหรือหลัง

ความเสียหายในอนาคต หมายถึง ผลกระทบที่เกิดขึ้นในอนาคต หากไม่มีการแก้ไข มีมากน้อยเพียงใด เช่นประชาชนเจ็บป่วยมากขึ้น ปัญหาจะขยายเป็นวงกว้างเศรษฐกิจเสียหาย ฯ ถ้าจะมีผลเสียหายมากควรดำเนินการก่อน

ผลที่ได้รับ

1. ได้ข้อมูลของชุมชน ศักยภาพแท้จริงของชุมชนและปัญหาที่แท้จริง
2. กลุ่มแกนนำ องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีความเข้าใจสภาพแท้จริงของชุมชนทั้งในแง่ปัญหา มีโอกาสและข้อจำกัด
3. ผู้ร่วมเวทีที่มีส่วนได้เสีย ตระหนักและเกิดความสำนึกร่วมในการที่จะร่วมแก้ปัญหาของชุมชนและมีความเชื่อมั่นในศักยภาพชุมชนที่มีอยู่
4. กระตุ้นให้ประชาชน กลุ่ม/องค์กรชุมชน ได้คิดพึ่งชุมชน เห็นความสัมพันธ์ของตัวเอง ครอบครัว กลุ่มชุมชนในแง่ภูมิและมิติต่าง ๆ มากขึ้น มากกว่าที่จะคิดถึงแต่เรื่องราวของตนเอง ครอบครัวหรือกลุ่มที่ตัวเองสังกัดเท่านั้น อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดวิสัยทัศน์ แนวทางและจุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อระดมพลังความผูกพันความเอื้ออาทรและความรักที่ประชาชนและครอบครัวที่มีต่อกันและต่อพื้นที่ชุมชน หมู่บ้านมาสร้างความมุ่งหวังหรือความฝันในการพัฒนาชุมชนตนเอง

วิธีการให้ผู้เข้าร่วมเวที สร้างวิสัยทัศน์หมู่บ้านโดยใช้เทคนิค AIC “หมู่บ้านในฝัน”

ขั้นตอนที่ 4 การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้ร่วมเวทีประชาคมร่วมกันกำหนดเป้าหมายแนวทางและวิธีการดำเนินงานเพื่อไปสู่วิสัยทัศน์

วิธีการ ระดมสมองเวทีประชาคมเพื่อให้ร่วมกันกำหนดกรอบแนวทางการปฏิบัติในการพัฒนาชุมชนใน 3 ประเด็น คือ

1. มีแนวทางอะไรบ้างที่ชุมชนสามารถดำเนินการเองได้ตามศักยภาพชุมชนที่มีอยู่ (อนุรักษ์ ป่า สืบสาน ภูมิปัญญา พัฒนาอาชีพ ฯลฯ)
2. มีแนวทางดำเนินการอะไรบ้างที่ศักยภาพของชุมชนดำเนินการเองได้บางส่วน และต้องพึ่งปัจจัยสนับสนุนจากภายนอก (ส่งเสริมอาชีพใหม่)
3. มีแนวทางใดบ้างที่ชุมชนมีข้อจำกัดในการดำเนินงานจะต้องพึ่งปัจจัยภายนอกทั้งหมด (โครงการใหญ่ ๆ ใช้งบประมาณมาก)

ขั้นตอนที่ 5 การกำหนดแผนงานโครงการและกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชน

วัตถุประสงค์ เพื่อกำหนดแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชน

วิธีการ 1. แยกประเด็นปัญหาต่าง ๆ (เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สาธารณสุข ฯลฯ) จากขั้นตอนที่ 2 นำมาวิเคราะห์สาเหตุ และกำหนดแนวทางแก้ไขจัดทำแผนงาน/กิจกรรมดำเนินการโดยแยกลักษณะตามขั้นตอนที่ 4

ขั้นตอนที่ 6 จัดเวทีประชาพิจารณ์แผนชุมชนและประชาสัมพันธ์

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ประชาชนทั้งชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐ/องค์กรเอกชนร่วมกันพิจารณาความเหมาะสม ครอบคลุมสมบูรณ์ และร่วมมือกันส่งเสริมสนับสนุนแผนชุมชนต่อไป

3.5 รูปแบบแผนแม่บทชุมชน

รูปแบบแผนชุมชน เมื่อได้สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแผนชุมชนแล้ว การนำเสนอได้แก่ส่วนที่เป็นรูปเล่มประกอบไปด้วย ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน ประกอบด้วย แผนผังหมู่บ้าน ประวัติ อาณาเขต ประชากร สาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวก ข้อมูลการปกครอง กลุ่มองค์กรในหมู่บ้าน ข้อมูลทางการศึกษา ศาสนา แหล่งท่องเที่ยว ประเพณีที่สำคัญ ทุนของชุมชน ส่วนที่ 2 ประกอบไปด้วยข้อมูลการวิเคราะห์สภาพปัญหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขของชุมชน ส่วนที่ 3 ประกอบด้วยวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ แผนงาน โครงการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยแยกแต่ละอาชีพรวมทั้งเรียงลำดับปัญหาแต่ละด้านด้วย ส่วนที่ 4 ภาคผนวก ข้อมูลประกอบ

การจัดทำแผนชุมชนจะต้องอาศัยเวลาและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างจริงจัง โดยเฉพาะการวิเคราะห์ปัญหาและการแก้ไขปัญหาชุมชนการจัดประชุมแล้วให้ประชาชนเสนอโครงการกิจกรรมจะได้ครอบคลุมสมบูรณ์และผู้ที่เป็นตัวแรงปฏิบัติการในการจัดทำแผนชุมชนก็คือ วิทยากรกระบวนการและนักวิชาการท้องถิ่น

ตอนที่ 4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมถือเป็นแนวการวิจัยที่ผสมผสานการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รวมทั้งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เข้าด้วยกัน เพื่อได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมในการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ แนวคิดดังกล่าวจึงมีความสำคัญสำหรับการวิจัยครั้งนี้

4.1 ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546 : 18) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) เกิดจากความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนา ได้พยายามสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งและงานพัฒนาส่วนหนึ่ง แล้วพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยออกมาเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ในเบื้องต้น PAR จึงเป็นการวิจัยและพัฒนาแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นวิจัย (Research) และส่วนที่เป็นการพัฒนา หรือแก้ปัญหา (Development) เข้าด้วยกัน

อมรวิรัช นาคทรพรพ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว (2541 : 2) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหลายวงการ เช่น วงการศึกษา วงการแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน เป็นต้น โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกัน นั่นคือ การสร้าง “งานพัฒนาชุมชน โดยชุมชน เพื่อความมั่นคงผาสุกอันยั่งยืนของชุมชน”

สุภางค์ จันทวานิช (2547 : 67-73) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ว่า หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม

ชอบ เช้มกลัด และโกวิท พวงนาม (2547 : 3-4) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่า หมายถึงการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะนักวิจัย ชุมชนและแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลของการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546 : 20-21) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหา โดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problem People) ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกระงับ แต่เป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

พันธุ์ทิพย์ रामสูตร (2540 : 31) กล่าวว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัยกลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัยนั้นเองโดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย จนกระทั่งการกระจายความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การลงมือปฏิบัติ”

กมล สุตประเสริฐ (2540 : 8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการวิจัย ค้นหาและหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย”

เคมมิส และ แม็ก แท็คการ์ต (Kemmis and Mc Taggart, 1988 อ้างใน Seymour Rolls and Hughes, 1995) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึงการวิจัยที่ดำเนินการโดยผู้มีส่วนร่วมในสถานการณ์หรือในบริบทของสังคมเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม หรือโครงสร้างของสังคมที่เป็นอยู่โดยใช้กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลและสะท้อนผลการดำเนินการและความรู้สึกที่เกิดขึ้นทั้งหมด อันนำไปสู่การปรับปรุงการปฏิบัติต่าง ๆ ให้ดีขึ้น

เทอร์นบูล (Turnbull et al. , 1998) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึงกระบวนการวิจัยที่นักวิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการวิจัยเข้ามาร่วมมือกัน ในการดำเนินการวิจัยตลอดขั้นตอนการวิจัย โดยเป้าหมายเพื่อให้เกิดการปฏิบัติการเชิงประสานเพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในสังคม

ซง (Sohng, 1995) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงวิธีการทำให้ผู้คนที่มีศักยภาพหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสในการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ ทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถค้นพบตนเองรวมถึงมองเห็นทางออกที่จะทำให้โครงสร้างชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

สรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการวิจัยที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วย นักวิชาการ นักพัฒนา แกนนำชุมชน และสมาชิกในชุมชน เข้ามาศึกษาปัญหาโดย

กระทำการร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ และเป็นการเริ่มต้นของกลุ่มคนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ประสบอยู่โดยกระบวนการกลุ่มในการกำหนดแนวทางการปฏิบัติ และการสะท้อนผลการปฏิบัติร่วมกัน อันจะทำให้สมาชิกเกิดความรู้ ตระหนักเกี่ยวกับปัญหาและสามารถนำไปสู่การปรับปรุงสภาพของชุมชน องค์กรและท้องถิ่นให้ดีขึ้น

4.2 หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546 : 39-42) ได้กล่าวถึงหลักการและองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาและการแสวงหาองค์ความรู้ ตั้งแต่การคิด การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องมีการกระทำ (Action) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญและตรงนี้จะแตกต่างจากงานวิจัยโดยทั่วไปที่สร้างองค์ความรู้ก่อนการกระทำ (Action) ที่หลัง หรือการกระทำไม่ใช่หน้าที่ของนักวิจัย และทำนองเดียวกันก็แตกต่างจากการพัฒนา (Development) ที่มีการกระทำ โดยใช้ความรู้ที่พร้อมแล้ว (Ready-made) ไปช่วย การกิจสำคัญของนักพัฒนาคือ ต้องทำให้ได้ความรู้ที่พร้อมแล้วแต่จะมีปัญหาใช้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดนั้น เป็นหน้าที่ของนักวิจัย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงานซึ่งก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่ง PAR ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” หรือตามที่เรียกกันว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของมันเองก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกัน

3. เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทบทวนวรรณกรรม นั่นคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน ผ่านการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล

เคมมิส และ แม็ก แท็กการ์ด (Kemmis and Mc Taggart, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักการที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานร่วมกันของนักวิจัยกับสมาชิกในชุมชนโดยที่แต่ละคนยอมรับในความเป็นเจ้าของโครงการวิจัยร่วมกัน และตระหนักอยู่เสมอว่าความแตกต่างของความรู้และประสบการณ์ที่แต่ละคนมีอยู่สามารถจะนำมาใช้ร่วมกันเพื่อให้การวิจัยประสบความสำเร็จได้ ทุกฝ่ายจึงให้ความเคารพในความรู้และประสบการณ์ของผู้เกี่ยวข้องอย่างเท่าเทียมกัน 2) โครงการวิจัยเกิดขึ้นจากความไม่เท่าเทียมที่มีอยู่ในโครงสร้างพื้นฐานของสังคม กลุ่มด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบในสังคมมีโอกาสที่จะค้นพบคำตอบหรือความจริงอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของตน 3) เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ การปลุกจิตสำนึกให้คนในสังคมเกิดความตระหนักในปัญหาและมีการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยตนเอง

สตริงเกอร์ (Stringer, 1999 อ้างใน Smith, 2000) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงหลักการที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมต้องดำเนินการตามกระบวนการประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงความเท่าเทียม

ของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องยอมรับในสำคัญของความรู้และประสบการณ์ของแต่ละคน ที่จะเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ไม่ยอมให้คนใดคนหนึ่งมีอิทธิพลในการควบคุมหรือชี้นำผู้อื่น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เกิดขึ้นจากความต้องการเปิดโอกาสให้ผู้ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบจากความไม่รู้หรือจากสภาพโครงสร้างของสังคมได้รับการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากความเป็นธรรม และ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้บุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีโอกาสแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของพวกตนในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่สังคมของพวกตน

เมอร์รีฟิลด์ (Merrifield, 1997) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการการมีส่วนร่วม 3 ประการคือ 1) กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนมีบทบาทร่วมกันในการควบคุมและเป็นเจ้าของโครงการวิจัยซึ่งแตกต่างจากกระบวนการวิจัยกลุ่มปฏิฐานนิยม โดยโครงการวิจัยถูกควบคุมหรือจัดกระทำโดยนักวิจัยเฉพาะกลุ่มหรือนักวิจัยจากภายนอกเท่านั้น 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากความต้องการลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม จุดเริ่มต้นจึงมาจากการร่วมมือกันของคนในชุมชนในการระบุประเด็นปัญหา การกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ รวมถึงการระบุขอบเขตความเป็นไปได้ในการวิจัย

คาร์สัน (Carson, 1989) กล่าวถึงหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยมีหลักการสำคัญ 4 ประการคือ 1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ มุ่งที่ปัญหาจากการปฏิบัติ หรือปัญหาจากสภาพความเป็นจริงในสังคม โดยนักวิจัยเป็นผู้ที่ปฏิบัติคลุกคลีอยู่กับปัญหาทำความเข้าใจในปัญหาและดำเนินการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี 2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นที่การลงมือปฏิบัติไม่ใช้การติดตามสังเกตและทำความเข้าใจเท่านั้น แต่ต้องการให้นักวิจัยเข้าไป เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้วยการสะท้อนผลการปฏิบัติทำการปรับปรุงให้การปฏิบัติสมบูรณ์ยิ่งขึ้น 3) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่ทุกฝ่าย จะต้องมีการพูดหรือมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นโดยที่ทุกฝ่ายต่างตระหนักถึงการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของโครงการวิจัยอย่างเท่าเทียมกันและ 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการทำให้เกิดการสร้างความรู้อย่างเป็นระบบโดยอาศัยการสะท้อนผลจากการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการปรับปรุงโครงสร้างหรือสภาพความเป็นอยู่

จากข้อมูลในเบื้องต้นสรุปหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการศึกษาจากสภาพปัญหาจากบริบทรอบตัวหรือปัญหาจากสภาพสังคมที่ต้องการแก้ไขร่วมกัน
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรของกิจกรรมต่อไปนี้คือ 1) การให้ความหมายของปรากฏการณ์ 2) การลงมือปฏิบัติการแก้ปัญหา 3) การสะท้อนผลจากการปฏิบัติ และ 4) การให้ความหมายใหม่
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการนำความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างกันของบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยการท้าวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้และประสบการณ์ที่ต่างกักันของบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยการท้าวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมหรือกระบวนการประชาธิปไตย การตัดสินใจทุกขั้นตอนจะต้องมีการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้กลุ่มคนในสังคมได้มีโอกาสในการค้นพบและตระหนักในศักยภาพของตน

6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคม

4.3 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546 : 78-83) กล่าวว่า PAR จะมีความสมบูรณ์และมีแนวทางที่เป็นจริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย ควรประกอบไปด้วยเครื่องมือหรือกระบวนการหลักดังนี้

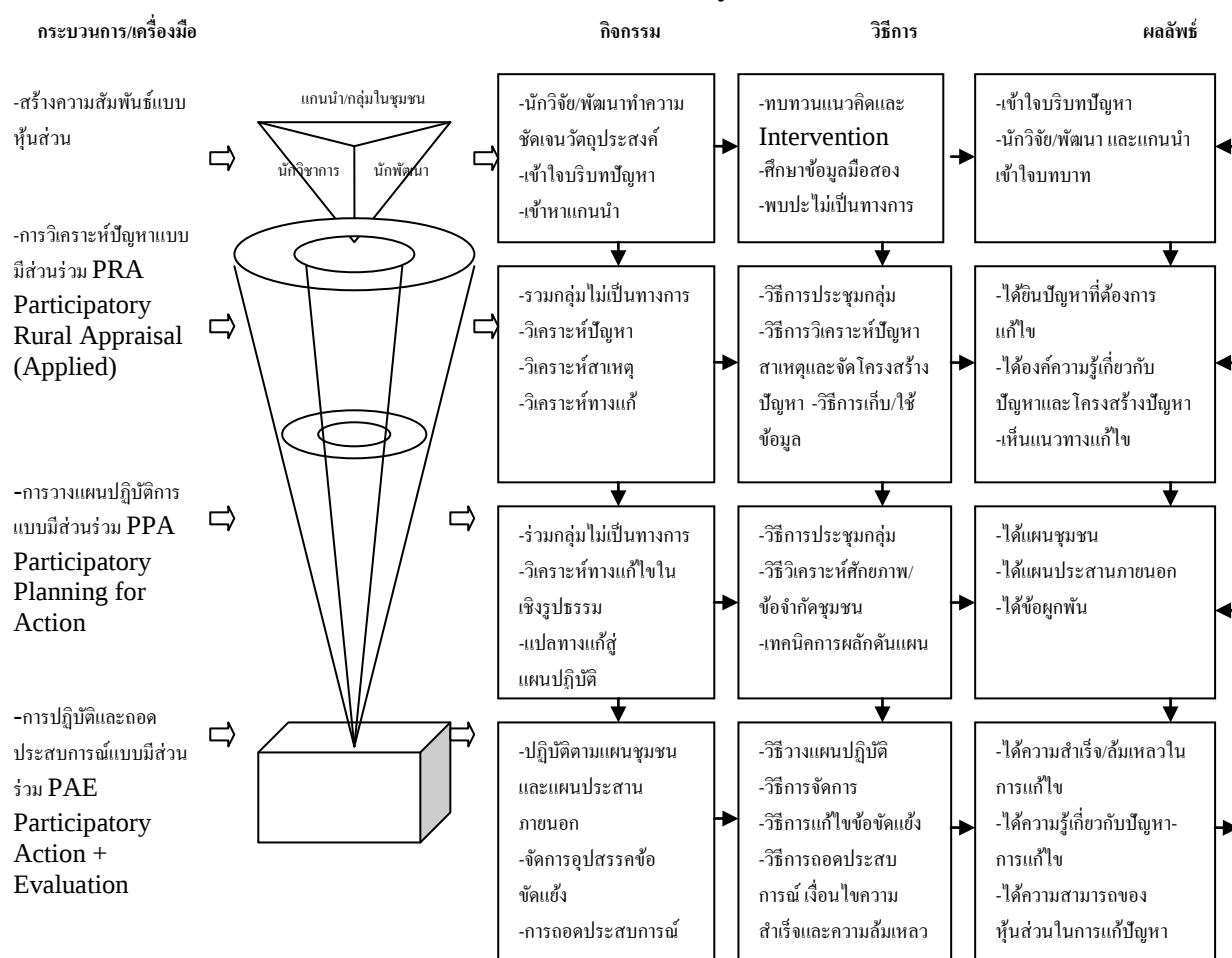
1. การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน ระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนา (คนนอก) กับแกนนำของกลุ่มผู้อยู่ในชุมชน การกำหนดบทบาทระหว่างนักวิชาการ/นักพัฒนากับแกนนำในชุมชนให้ชัดเจนและควรเน้นบทบาทให้ทุกฝ่ายเข้าใจตั้งแต่แรกโดยเฉพาะอย่างยิ่งความชัดเจนในวัตถุประสงค์เป้าหมาย และความคาดหวังว่า ใครมีอะไร จะให้อะไร และได้อะไร เพื่อจัดการกับปัญหาของชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นหุ้นส่วนหรือเพื่อให้ทุกฝ่ายตอบคำถามในใจได้ว่า ทำไมต้องมาร่วมมือกันมาร่วมใจกัน ขั้นตอนนี้ควรต้องทำก่อนขั้นตอนอื่นทั้งหมดของ PAR จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา ไม่ปรากฏว่ามีการพูดถึงเรื่องนี้ในเชิงรูปธรรมอย่างชัดเจน

2. การวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วม หากหุ้นส่วน 2-3 ฝ่ายตามข้อ 1 มีความชัดเจนถึงประโยชน์ที่แต่ละฝ่ายจะได้มีใจที่จะอยากจะทำงานแก้ไขปัญหาาร่วมกันแล้วกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบจะเริ่มด้วยวิธีการวิเคราะห์ปัญหาแบบมีส่วนร่วมในที่นี้เห็นว่ากระบวนการ PRA (Participatory Rural Appraisal) ที่ต้องมีการประยุกต์เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพและมีผู้คนในวงการเข้าใจและทักษะอยู่บ้างแล้วสามารถนำมาใช้ได้ ในการทำ PRA แบบประยุกต์นี้หุ้นส่วนจะร่วมมือกันเป็นแกนกลาง (Core Group) โดยมีสมาชิกกลุ่มในชุมชนที่มีใจอยากแก้ปัญหาที่สำคัญของเขา มาร่วมคิดถึงปัญหา สาเหตุ และทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ

3. การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กระบวนนี้ PRA ส่วนใหญ่ไปไม่ถึง แผนและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมมีความยืดหยุ่นและมีชีวิตชีวา เพราะจุดประสงค์หลักดั้งเดิมของ PRA คือ การได้มาซึ่งข้อมูลของปัญหาเพื่อความเข้าใจสภาพของชุมชน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้านจำเป็นต้องใช้กระบวนการ PAR มาประยุกต์เพื่อเจาะลึกถึงผลการวิเคราะห์ปัญหาของการทำ PRA คือ การนำเอาทางแก้ปัญหาที่ถูกเลือกสรรไว้แล้วด้วย PRA มาวิเคราะห์ถึงศักยภาพข้อจำกัด เงื่อนไข ทรัพยากร และทุกอย่างที่กลุ่มทำได้เอง ทำได้เลย หรืออาจเรียกว่าเป็นแผนของชุมชน และออกเป็นแผนประสานงานกับภายนอก กับเครือข่ายของกลุ่มนอกชุมชนกับ อบต. กับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนเพื่อผลักดันให้ปฏิบัติการแก้ปัญหาามีพลังมากขึ้น กระบวนการนี้จึงเป็นเรื่องของการกำหนดยุทธศาสตร์และกิจกรรมที่หลากหลาย แต่ทุกอย่างต้องสนองตอบต่อสาเหตุแห่งปัญหา และทุกอย่างต้องทำได้จริงตามเงื่อนไขที่หลากหลาย และสลับซับซ้อน ที่สำคัญอีกข้อหนึ่งคือ เป็น “แผน” แบบชาวบ้าน ไม่ใช่ “แผน” แบบราชการที่มีแบบฟอร์มหรือรูปแบบตายตัวเป็นที่เข้าใจเพื่อความสะดวกกับผู้พิจารณาโครงการ แต่คลุมเครือ วุ่นวาย และไม่สะดวกกับชาวบ้าน เพื่อความง่ายในการเรียกหาจึงตั้งชื่อขั้นตอนนี้ว่าการวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Planning for Action – PPA)

4. การปฏิบัติและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม ถ้า PAR ไม่มี Action หรือไม่มีการปฏิบัติไม่เป็นส่วนเชื่อมโยงกับปัญหา-สาเหตุ-และทางแก้ และถ้าไม่มีการเรียนรู้ทั้งกระบวนการ ไม่มีการถอดประสบการณ์ออกมาอย่างเป็นระบบ ที่เป็นผลสำเร็จ ล้มเหลว ที่เจาะลึกลงไปทีละชั้นและอุปสรรคทั้งหลาย ตลอดจนวิธีการที่หุ้นส่วนได้ฟันฝ่าได้ใช้วิธีคิด วิธีทำที่ยึดหยุ่นตามสถานการณ์และเงื่อนไขถ้าทุกอย่างเช่นนี้ PAR ก็จะเป็น PAR จะไม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ครบวงจร ดังนั้นขั้นตอนจึงเป็นหัวใจสำคัญของ PAR จะเป็นเรื่องของปฏิบัติการที่เป็นระบบเพื่อความสะดวกในการเรียกหา จึงขอเรียก การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action and Evaluation – PAE

กระบวนการและเครื่องมือดังกล่าว ได้แสดงไว้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 การปฏิบัติการและถอดประสบการณ์แบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action and Evaluation – PAE

สิทธิรัฐ ประพจน์นิติสาร (2546 : 18) ได้อธิบายแผนภูมิไว้ว่า PAR มี 4 กระบวนการที่สำคัญ ในกระบวนการแรก การสร้างความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วน จะเห็นว่าแกนนำ/กลุ่มในชุมชนนักวิชาการ และนักพัฒนา ไม่จำเป็นต้องเป็นเนื้อเดียวกัน (เพราะเป็นไปได้ แต่ต้องมาร่วมกัน เน้นที่การร่วมใจ เหมือนผลึกสามเหลี่ยม แต่ละเหลี่ยมโยงกันยึดกัน มีให้และรับซึ่งกันและกัน หากแยกกันไม่เป็นผลึก

สามเหลี่ยมจะไม่มีพลังในการร่วมใจตั้งแต่ต้น ผลึกสามเหลี่ยมจะจ่อวางบนปากกรวยตรงแกนกลางของกรวย หมายความว่า กลุ่มคนชุดนี้จะเป็นหลัก/แกนกลางของ PAR อย่างต่อเนื่อง

ในกระบวนการที่ 2 และ 3 หรือแสดงโดยกรวยกันแหลม เป็นเรื่องของการคิดที่เป็นระบบ เป็นการร่วมคิดระหว่างแกนนำกลุ่มนักวิชาการ/นักพัฒนาที่เป็นแกนกลาง มีสมาชิกกลุ่มเป็นผู้ร่วมกระบวนการและระบบคิดโดยอาศัยเครื่องมือ PRA (ประยุกต์) แล้วต่อยอดด้วย PPA ถ้าสังเกตจะเห็นว่ามีลักษณะที่เริ่มคิดจากระดับที่กว้างครอบคลุมประเด็นมาก เป็นการถ่ายระดับนามธรรม สู่ประเด็นลึก เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งนี้เหมือนกับการคิดในตอนต้นต้องคิดแบบครอบคลุม (Think Globally) ไปสู่การทำแบบเฉพาะเจาะจงไปในรายละเอียด (Act locally)

ในกระบวนการที่ 4 PAE เป็นการปฏิบัติและถอดประสบการณ์ เป็นการร่วมปฏิบัติร่วมรับประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบ แสดงโดยรูปกล่องสี่เหลี่ยม มีก้นกรวยอยู่ด้านบน สื่อความหมายว่าการปฏิบัติจะต้องเป็นรูปธรรมมากที่สุด และต้องเชื่อมกับการคิดอยู่เสมอ

ส่วนรายละเอียดของกิจกรรม วิธีการและผลของแต่ละกระบวนการด้านขวามือของแผนภูมิ แสดงถึงความเชื่อมโยงเป็นวงจรของการคิดแต่ละขั้นโยงไปสู่การปฏิบัติถอดประสบการณ์ และจะมีลูกศรชี้กลับไปสู่ขั้นตอนเริ่มต้น คือ อาจจะต้องมีการปรับความสัมพันธ์ของหุ่นส่วนให้เข้มข้นขึ้น วิเคราะห์ปัญหาให้ลึกซึ้งขึ้น วางแผนให้จัดการกับเงื่อนไขบางประการที่ทำไปในรอบแรกแล้วยังมีอุปสรรคอยู่ แล้วปฏิบัติเพิ่มเติม จะเป็นวงจรต่อเนื่องของการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผลประโยชน์/รับผิดชอบ ไม่ควรเป็นวงจรที่แยกเป็นส่วน ๆ จบเป็นตอน ๆ และสิ้นสุดเมื่อได้แผนหรือเมื่อมีการปฏิบัติ ผลจะเป็นอย่างไรไม่เกี่ยวข้องเพราะหน้าที่ (เหมือนที่มีการปฏิบัติกันมานาน)

ภารกิจของหุ่นส่วนที่เข้ามาร่วมกระบวนการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบไปด้วยคนนอก คือ นักวิชาการ/นักพัฒนา และคนในคือแกนนำและสมาชิกของกลุ่มในชุมชนที่อยู่กับปัญหา จะมีการช่วยเหลือ เกื้อกูลกันโดยเอาจุดแข็งของแต่ละฝ่ายมาใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด และที่สำคัญต้องให้บทบาทหลักในการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ เป็นของแกนนำและสมาชิกของกลุ่มที่อยู่กับปัญหาในชุมชนอย่างแท้จริง จึงจะเกิดกระบวนการเรียนรู้ เกิดองค์ความรู้ที่ได้ประโยชน์สำหรับคนในและคนนอก และเกิดการสร้างความสามารถให้กับแกนนำและสมาชิกในชุมชนในการแก้ปัญหาอย่างแท้จริงและต่อเนื่อง จริงอยู่ที่เราไม่สามารถสลایความแตกต่างกันระหว่างคนในกับคนนอก ดังนั้นการที่แต่ละฝ่ายเข้าใจภารกิจซึ่งกันและกันตั้งแต่ต้นและตลอดกระบวนการจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเป็นหุ่นส่วน

4.5 ปัจจัย เงื่อนไขที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการใช้ PAR

การใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR ในโครงการแก้ปัญหาหรือพัฒนาในชุมชนที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ถ้าเกิดขึ้นได้จะมีความเข้มข้นมากน้อยเพียงใด หรือจะทำให้ได้มาซึ่งกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย ได้มีการพัฒนาขีดความสามารถของแกนนำและสมาชิกในชุมชน รวมตลอดถึงได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายจริงหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ทั้งหมดนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความชัดเจนในแนวคิด (Concept) ยุทธศาสตร์หรือระเบียบวิธีการวิจัยหลัก (Methodology) และวิธีการในขั้นปฏิบัติอย่างเป็นระบบแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับที่ใช้กระบวนการนี้ และขึ้นอยู่กับลักษณะและสถานการณ์จริงของชุมชนด้วย หากไม่มีการกล่าวถึงปัจจัยดังกล่าวจะทำให้ดูเหมือนว่ากระบวนการ PAR จะกลายเป็นอีกหนึ่งใน “อุดมคติ” ของบรรดาหลาย ๆ

อุดมคติของการพัฒนาแนวใหม่ ดังนั้นหากจะให้การใช้ PAR เกิดผลตามวัตถุประสงค์ได้จริง จำเป็นต้องคำนึงถึงและจัดการเกี่ยวกับเงื่อนไขและปัจจัยดังต่อไปนี้

1. เงื่อนไขเกี่ยวกับคน คนที่ใช้กระบวนการนี้ประกอบไปด้วยคนนอกชุมชนและคนในชุมชน ในส่วนของคนนอกชุมชนจะมีนักวิชาการและนักพัฒนา สำหรับคนในชุมชนได้แก่ แกนนำชุมชน สมาชิกชุมชน และบุคคลสำคัญในกลุ่มองค์กร สถาบันต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้าน และตำบล นักวิชาการ นักพัฒนา จะต้องเข้าใจอย่างชัดเจนในแนวคิด วิธีการและกระบวนการ PAR และมีทักษะในการใช้แนวทางนี้กับคนในชุมชนสิ่งเหล่านี้สามารถทำให้เกิดขึ้นได้คือ

1.1 การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิชาการและนักพัฒนา ถึงแนวคิดและการปฏิบัติตามแนวทาง PAR ที่เป็นรูปธรรม คือ

1.1.1 การมีการทบทวนองค์ความรู้ 2 ส่วน ควบคู่กัน คือ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการวิจัยแนวใหม่กับการเชื่อมโยงแนวคิดสู่ภาคปฏิบัติผ่านการสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกันหลายครั้ง

1.1.2 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างทักษะการใช้ PAR ผ่านการปฏิบัติจริง เช่น การสังเกตโครงการที่กำลังใช้กระบวนการ PAR การช่วยนักวิชาการ นักพัฒนาที่มีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติจริงบางขั้นตอนหรือการทำกระบวนการ PAR ภายใต้การชี้แนะ (Coaching) จากนักวิชาการ/นักพัฒนาที่มีความเชี่ยวชาญ

1.1.3 มีข้อสังเกตว่า การสัมมนา การนำเสนอแนวคิด รวมทั้งการอบรมแบบธรรมดาที่เคยทำ (conventional) จะไม่ได้ผล จะต้องทำการจัดแบบ “เชิงปฏิบัติการ” หรือที่มี “ภาคปฏิบัติการ” โดยทุกคนที่อยู่ในกระบวนการเป็นผู้เรียนรู้แลกเปลี่ยนจากของจริง

1.2 การสนับสนุนให้นักวิชาการเพิ่มจุดเน้นเพื่อ “การปฏิบัติ” หรือ “การแก้ปัญหา” ในชุมชนอย่างแท้จริงมากขึ้น (Development Orientation) ควบคู่ไปกับการทำให้นักพัฒนาเพิ่มจุดเน้นที่ “อิงวิชาการ” คือ คิด ทำอย่างเป็นระบบอิงกับข้อมูลข้อเท็จจริงและเรียนรู้ความสลับซับซ้อนของชุมชนมากขึ้น (Research Orientation) สิ่งดังกล่าวทำให้เกิดผลในทางรูปธรรม ได้ค่อนข้างยาก เท่าที่พอจะมีโอกาสทำได้บ้าง คือ การสัมมนา การอบรมเชิงปฏิบัติการตามที่กล่าวมาแล้ว โดยที่ควรทำทั้งก่อนและหลังที่มีโครงการที่จะไปทำในชุมชน และที่สำคัญโครงการดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นสถาบันวิชาการหน่วยงาน/องค์กรพัฒนาหรือองค์กรที่สนับสนุนด้านเงินทุนควรจะต้องมีการจัดให้นักวิชาการและนักพัฒนามีส่วนร่วมกันแบบใดแบบหนึ่ง เช่น ทั้งคู่ร่วมงานกันนักพัฒนาเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ โดยมีนักวิชาการเป็นที่ปรึกษา หรือนักวิชาการเป็นผู้รับผิดชอบโครงการแล้วให้นักพัฒนาเป็นผู้ช่วย

2. เงื่อนไขเกี่ยวกับหน่วยงาน/องค์กร หน่วยงาน/องค์กรที่เป็นต้นสังกัดของนักวิชาการ และนักพัฒนารวมทั้งที่เป็นผู้สนับสนุนด้านการเงินและงบประมาณสำหรับโครงการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในชุมชนที่ใช้ PAR เป็นเครื่องมือที่เข้าใจและช่วยผลักดันให้เกิดการแก้ปัญหาในชุมชนตามแนวทางใหม่ดังกล่าวมีไม่มากนัก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้บริหารของหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ ไม่อยากเห็นภาพการแก้ปัญหาย่างครบวงจร ตรงจุด และยั่งยืนเกิดขึ้นในสังคมไทย เพียงแต่ติดขัดที่ยังไม่มีตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในปริมาณที่เพียงพอติดขัดที่โครงสร้างของหน่วยงาน/องค์กร

ขาดความคล่องตัว และติดขัดที่ระบบและระเบียบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่เอื้ออำนวยทางออกที่น่าจะพอเป็นไปได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ได้แก่

2.1 หน่วยงาน/องค์กรที่สนับสนุนด้านเงินทุนและงบประมาณ เพื่อการวิจัยและพัฒนา ควรผลักดันให้มีการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม -PAR มากขึ้นในโครงการต่างๆ ที่ทำกับชุมชน หรือทำโดยชุมชน เพื่อให้มีตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในปริมาณที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.2 หน่วยงาน/องค์กรที่พอจะมีความคล่องตัวยืดหยุ่นทั้งที่เป็นหน่วยงานวิชาการที่เห็นความสำคัญของการปฏิบัติ หรือการพัฒนา (Development Oriented Academic Institutions) และหน่วยพัฒนาที่เห็นความจำเป็นของกระบวนการเรียนรู้ และของการใช้องค์ความรู้ในงานพัฒนา (Research Oriented Development Agencies) ควรมีโครงการในลักษณะ “นำร่อง” เปิดโอกาสให้บุคลากรในสังกัดของตนมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนในแนวใหม่ที่ใช้กระบวนการ PAR ให้มากขึ้น พร้อมกับการให้การสนับสนุนทุกรูปแบบเท่าที่จะทำได้ ที่จะทำให้ออกแบบพัฒนานักวิชาการที่มี Development Orientation ทำงานร่วมกับนักพัฒนาที่มี Research Orientation ในจำนวนและคุณภาพที่มากขึ้น

2.2 หากสองเงื่อนไขดังกล่าวพอจะเป็นจริงได้ เราอาจจะเห็นภาพของนักวิชาการ/นักพัฒนาใช้เวลาส่วนใหญ่ตลอดอายุของโครงการอยู่ในชุมชนและมีปฏิบัติการในฐานะหุ้นส่วนของผู้คนในชุมชนอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นจริง แต่ถ้าเงื่อนไขดังกล่าวเป็นไปได้ ศักยภาพของ PAR จะไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นบ้างก็จะเป็นแบบเบาบาง จนไม่เกิดผลตามวัตถุประสงค์ของ PAR เลยก็ได้ และภาพของความสับสนวุ่นวายของการพัฒนาในชุมชนต่าง ๆ ของไทยก็จะดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน

3. เงื่อนไขเกี่ยวกับชุมชนและคนในชุมชน ชุมชนและผู้คน/กลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่กับปัญหา ถือว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จหรือล้มเหลวในการใช้ PAR ในฐานะเครื่องมือแก้ปัญหา/พัฒนาในชุมชน ข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้จะช่วยให้กระบวนการ PAR มีโอกาสประสบความสำเร็จในภาคปฏิบัติการมากขึ้น

3.1 ในชุมชนที่มีผู้นำ/แกนนำที่หลากหลาย แต่ละคนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่มีใครผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ชุมชนมีสถาบันที่เป็นหลักยึดโยงผู้คนได้ดี เช่น มีโรงเรียน วัด กลุ่มทางสังคมดั้งเดิม กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ต่างก็เกื้อกูลสนับสนุนซึ่งกันและกัน หรือเข้ามาแก้ไขบรรเทาข้อขัดแย้งการกระทบกระทั่งของสมาชิกชุมชนได้ดี ส่วนผู้คนในชุมชนไม่มีการแบ่งเป็นฝักฝ่ายไม่มีข้อขัดแย้งที่หาทางออกไม่ได้ สภาพความเป็นตัวใครตัวมันมีน้อย หรืออาจเรียกว่า ชุมชนเข้มแข็ง โครงการพัฒนา/แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมักจะดำเนินการด้วยความริเริ่ม ด้วยการแสดงบทบาทหลักของคนในชุมชนอยู่แล้ว ในกรณีนี้ PAR จะสามารถประยุกต์ได้ง่าย และ PAR ก็จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถของคนในชุมชนที่มีอยู่แล้วให้มากยิ่งขึ้น โดยนักวิชาการ/นักพัฒนาจะเข้าไปช่วยเป็นที่ปรึกษาในกระบวนการเรียนรู้ และในกรณีนี้อาจไม่จำเป็นต้องมีโครงการที่ริเริ่มโดยนักวิชาการ/นักพัฒนาเข้าไปดำเนินงานในชุมชน ส่วนสิ่งที่จำเป็นน่าจะเป็นเรื่องการถอดประสบการณ์เพื่อขยายผลไปยังชุมชนที่อยากเลียนแบบชุมชนเข้มแข็งดังกล่าวได้

3.2 ในชุมชนที่มีลักษณะและสถานการณ์ตรงกันข้ามกับชุมชน กรณีแรกในแทบทุกประเด็นหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนล่มสลาย จะเป็นชุมชนที่ไม่สามารถประยุกต์กระบวนการ PAR ได้อย่างราบรื่นและประสบความสำเร็จ เนื่องจากจะขาดแกนนำที่เป็นที่ยอมรับอย่างแท้จริง จะมีข้อขัดแย้งมากจนไม่สามารถประสานได้ จะมีความเป็น “ตัวใครตัวมัน” สูงจนไม่สามารถรวมกลุ่มได้ หรือจะมีการผูกขาดอำนาจและผลประโยชน์มากจนไม่สามารถจะดำเนินงานที่มีลักษณะเป็นการทำหายากผูกขาดดังกล่าวได้ ชุมชนลักษณะนี้จึงไม่เหมาะสมที่จะประยุกต์ใช้ PAR ในปัจจุบันแนวคิดและแนวปฏิบัติของการแก้ปัญหา/พัฒนาโดยชุมชนโดยใช้ PAR เป็นเครื่องมือยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร

3.3 ในชุมชนที่มีลักษณะและสถานการณ์ไม่เข้าข่าย “ชุมชนเข้มแข็ง” หรือ “ชุมชนล่มสลาย” กล่าวคือ มีผู้นำ แกนนำจำนวนหนึ่งบางกลุ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน แต่บางกลุ่มมีข้อขัดแย้งกัน มีการผูกขาดอำนาจผลประโยชน์ในบางกลุ่มที่ดำรงความได้เปรียบในทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนแต่ไม่ถึงกับผูกขาดแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีการรวมตัวของกลุ่มที่เสียเปรียบ ร่วมมือกันภายในเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองอยู่บ้าง มีสถาบันหลักในชุมชนที่บางส่วน/บางคนในสถาบันไม่เอื้ออำนวยต่อการแก้ปัญหาของชุมชน มีบางส่วนที่อยากจะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีกลุ่มต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและเป็นกลุ่มทางสังคมดั้งเดิมบางส่วนเข้มแข็ง สมาชิกรวมตัวช่วยเหลือกันได้ระดับหนึ่ง แต่บางส่วนอ่อนแอ ไม่มีกิจกรรมการช่วยสมาชิกอย่างเป็นรูปธรรม หรือมีบางกลุ่มมีปัญหาเกิดข้อขัดแย้งในเรื่องการดำเนินงานและขัดผลประโยชน์ “ความเป็นตัวใครตัวมัน” ของปัจเจกบุคคลมีอยู่ระดับหนึ่งแต่เมื่อถึงเวลาที่มีกิจกรรมสาธารณะกิจกรรมทางสังคมก็สามารถรวมตัวกันได้ มีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย มีข้อขัดแย้ง แต่สถานการณ์ยังไม่รุนแรงมากถึงกับมีการแตกแยก ทำลายกัน

ในชุมชนลักษณะนี้โครงการพัฒนา แก้ปัญหาที่มีโจทย์มาจากชุมชนหรือมาจากนักวิชาการ นักพัฒนาที่ได้ไปร่วมค้นหาโจทย์กับชุมชนและเป็นโครงการที่ใช้ PAR เป็นเครื่องมือ จะสามารถดำเนินการได้ควรดำเนินการ และควรผลักดันในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ/นักพัฒนา กับแกนนำและสมาชิกกลุ่มที่อยู่กับปัญหาเกิดขึ้นเพื่อผลของการแก้ปัญหาหรือนำมาซึ่งการพัฒนาในชุมชนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องในกรณีนี้ แนวคิดและแนวปฏิบัติของ PAR ที่นำเสนอในรายละเอียดจะสามารถนำไปใช้ได้ แต่ต้องได้อย่างยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนให้เข้ากับเงื่อนไขที่หลากหลายสลับซับซ้อนของแต่ละชุมชนต่อไป

ชัชวาลย์ ทัดศิวิฐ (2550 : 51) ได้สรุปว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) นับเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาดังสังคมและชุมชนที่ได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายในปัจจุบันโดยเป็นงานวิจัยที่เริ่มต้นจากชุมชนสนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชนโดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหารวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการพร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงกับความต้องการ นักวิจัยภายนอกทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวยให้กระบวนการวิจัยบังเกิดผลสอดคล้องกับเป้าหมายอันนับได้ว่าการวิจัยได้ช่วยสร้างคุณลักษณะของการเรียนรู้แบบพหุภาคี พร้อมกับก่อให้เกิดผลพลอยได้ที่เป็นจิตสำนึกตระหนักในปัญหา หน้าที่ และร่วมกันแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มทำงานร่วมกันทั้งแก้ปัญหาและพัฒนาอย่างต่อเนื่องยั่งยืนของชุมชน

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กุลสตรี มอญไธสง (2547) ศึกษาแผนแม่บทชุมชน กรณีศึกษาบ้านบัวบาน หมู่ 8 และบ้านใหม่บัวบาน หมู่ 14 ตำบลกุทอง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดมหาสารคาม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปและสำรวจกระบวนการเรียนรู้และดำเนินการจัดทำแผนแม่บทชุมชน และศึกษากระบวนการพึ่งตัวเองของคนในชุมชน ใช้กระบวนการศึกษาทางสังคมศาสตร์ โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า บ้านบัวบานประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาเป็นอาชีพหลัก ด้านการศึกษาแผนแม่บท เป็นการช่วยให้คนในชุมชนค้นพบและพัฒนาศักยภาพของตนเองจนกระทั่งสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยการจัดเวทีครั้งแรกเป็นการทำความเข้าใจกับแกนนำเกี่ยวกับทิศทางในการทำแผนแม่บท หลังจากนั้นเป็นเวทีที่สอง คือขั้นการวิเคราะห์ข้อมูล อาชีพของชาวบ้าน คือการทำการเกษตร รับราชการ และรับจ้าง มีป่าชุมชนที่เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ ทุกคนจะปกป้องดูแล ทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นสามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใช้ในครัวเรือนเพื่อเป็นการลดรายจ่ายได้ ชาวบ้านมีความรู้ศักยภาพด้านทรัพยากรบวกกับวิถีชีวิตชุมชนซึ่งสามารถนำมาเพิ่มมูลค่าเป็นผลิตภัณฑ์กลุ่มข้าวกระยาสารของชุมชน เป็นสินค้า OTOP แผนแม่บทที่ดำเนินการอยู่เป็นแผนเชิงรูปธรรม โดยเป็นผลมาจากแผนที่ชุมชนรู้ศักยภาพของตัวเอง มีกลุ่มริเริ่มกิจกรรมการปั่นหม้อถือนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจุบันมีผู้เล็งเห็นความสำคัญนำมาบรรจุในแผนแม่บทเพื่อสืบสานภูมิปัญญานี้ต่อไป

ชัยวัฒน์ เสือสา (2547) ได้ศึกษาการใช้กระบวนการประชาธิปไตยในการเรียนรู้และการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของประชาชนตำบลกุดคู อำเภอนโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้จากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนโดยกระบวนการประชาธิปไตยของตำบลกุดคู และศึกษากระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของตำบลกุดคู สำหรับองค์ประกอบกระบวนการการทำการประชาธิปไตยและพัฒนาคำนี้ประกอบด้วย ขอบเขตพื้นที่ตำบลกุดคู ผู้ร่วมกระบวนการ เวิร์กช็อปของผู้นำชุมชน ข้อมูลความจริง เครื่องมือวิธีการ และแผนแม่บทชุมชน การศึกษาคำนี้เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์กลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า คนในชุมชนได้มีเวทีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมได้เรียนรู้ถึงสภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก เรียนรู้การสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และสามารถเก็บข้อมูลชุมชนได้ เรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนจากผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ เรียนรู้จากการศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบ ได้วิเคราะห์ข้อมูล กำหนดทางเลือก จัดทำแผนแม่บทชุมชน สำหรับข้อมูลพื้นฐานชุมชนตำบลกุดคู พบว่า ชุมชนดั้งเดิมอพยพมาจากจังหวัดในภาคอีสานหลายจังหวัด ปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็น 14 หมู่บ้าน อาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ทำการเกษตรแบบธรรมชาติ สำหรับเศรษฐกิจชุมชนพบว่าเป็นชุมชนที่มีค่าใช้จ่ายมากกว่ารายได้ ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นค่าอาหารและเครื่องดื่ม รายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำการเกษตร ชุมชนนำข้อมูลพื้นฐานประกอบแนวคิดการพึ่งพาตนเอง และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงประกอบการเขียนแผนแม่บท ผลการจัดทำแผนแม่บทพบว่าประกอบด้วย 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ระบบอาหารและการผลิต ระบบการใช้ ระบบสุขภาพ ระบบการจัดการ ระบบวิสาหกิจชุมชน ชุมชนได้นำแผนแม่บทเข้าสู่ขั้นประชาพิจารณ์ให้คนในชุมชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ผลการประชาพิจารณ์ชุมชนเห็นชอบให้ถือใช้แผนแม่บทชุมชนตำบลกุดคูเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตำบลกุดคูต่อไป

ขวลิต สันถะโกมล (2548) ได้ศึกษารูปแบบเครือข่ายการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน ในเขตพื้นที่ภาคกลางตะวันตก มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อพัฒนานักวิจัยประเภทอาจารย์ประชาชน ผู้ปฏิบัติงานในองค์กรสนับสนุนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และนักศึกษาในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อให้เกิด การบูรณาการการวิจัยในการเรียนการสอนที่เอื้อประโยชน์ต่อสภาพปัญหาของชุมชน และเพื่อพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีเป็นศูนย์กลางขององค์ความรู้เกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน เพื่อการพึ่งพา ตนเองอย่างยั่งยืนในจังหวัดกาญจนบุรีอย่างครบวงจร ในมิติการตลาด การผลิต การพัฒนา ผลิตภัณฑ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเน้นการตลาดเป็นหลัก ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย คณะกรรมการบริหารกลุ่มอาชีพและสมาชิกกลุ่มอาชีพรวม 8 กลุ่ม รวม 40 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (deep interview) สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ ข้อมูล คือ ค่าร้อยละ (percentage) ผลการวิจัยพบว่าบริบทและศักยภาพของกลุ่มอาชีพทั้ง 8 กลุ่ม มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของผลิตภัณฑ์ที่ผลิต การบริหารจัดการของคณะกรรมการบริหาร กลุ่มและคุณสมบัติของสมาชิกกลุ่ม โดยยังไม่มี การดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน คณะผู้วิจัยได้จัดประชากรกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยได้กำหนดรูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนขึ้น ทดลองปฏิบัติกิจกรรมในเครือข่ายร่วมกันโดยการนำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพที่เป็นสมาชิกเครือข่าย ไปจัดจำหน่ายในพื้นที่ ทั้งในและนอกเขตจังหวัดกาญจนบุรี ผลการดำเนินกิจกรรมประสบผลสำเร็จ ระดับปานกลาง ภายใต้การสนับสนุนด้านวิชาการและให้คำปรึกษาของคณะผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัย ราชภัฏกาญจนบุรีอย่างใกล้ชิด ผลการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน พบว่าสมาชิกในเครือข่าย วิสาหกิจชุมชนมีการเรียนรู้การพัฒนาเครือข่ายกลุ่มผู้ผลิตโดยการจัดเป็นระบบในแต่ละด้าน ผลการ พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือขององค์กรเพื่อการสนับสนุนการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนพบว่า ยังไม่ ชัดเจนเท่าที่ควร ส่วนระบบการติดตาม ประเมินและส่งเสริม สนับสนุนในเครือข่ายใช้การสื่อสาร กันทางโทรศัพท์มือถือ และโทรศัพท์บ้านเป็นหลัก ศูนย์กลางฐานข้อมูลในการติดตาม ประเมินและ ส่งเสริม สนับสนุนในเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด และสำนักงาน เกษตรจังหวัดกาญจนบุรีข้อค้นพบจากการวิจัยคือ 1) การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ตามนโยบายของ รัฐบาล ขาดการประชาสัมพันธ์และการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐบาล 2) คณะกรรมการ ส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนระดับจังหวัด ยังไม่รับรู้บทบาทหน้าที่ของตนในการทำกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้ สมาชิกวิสาหกิจชุมชน 3) กลุ่มอาชีพต่าง ๆ และสมาชิกเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีการรวมตัวกันเป็น เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการมานานแล้ว โดยมีการเชื่อมโยง ช่วยเหลือ เกื้อกูลกันในเครือข่ายโดยใช้ ความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้การสนับสนุนและส่งเสริมอย่างจริงจัง

สายรุ้ง เสาร์ปิ่น (2548) ได้ทำการศึกษาผลต่อเนื่องจากการวิจัยวิสาหกิจชุมชนกรณีศึกษา : กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูป่าขุนแม่กวัง อำเภออดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่โดยมีกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยง หมูป่าขุนแม่กวังเข้าร่วมเป็นกรณีศึกษาในโครงการพัฒนานักวิจัยและการวิจัยเชิงปฏิบัติการไตรภาคี เพื่อยกระดับวิสาหกิจชุมชนระยะที่ 1 : ภาคเหนือตอนบน (พ.ศ.2546-2548) โดยทำการวิจัยแบบ วิเคราะห์เจาะลึกผู้ประกอบการรายกรณี ในทุกๆ ด้านได้แก่ การจัดองค์กร การเงิน การจัดการผลิต เทคโนโลยีการผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการตลาด เป็นต้น ผลการวิเคราะห์ข้อมูลนำไปสู่การ จัดทำแผนธุรกิจของกลุ่มชุมชน ทั้งนี้การวิจัยโดยใช้แนวทางการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม กล่าวคือกลุ่มเกษตรกรฯ ได้เรียนรู้ประเด็นการจัดการเชิงธุรกิจต่างๆ ซึ่งไม่เคยได้คำนึงถึงมาก่อน

โดยผ่านคำถามที่นักวิจัยสอบถาม และกลุ่มได้เป็นผู้ตอบและค้นหาคำถามบางอย่างด้วยตนเองในฐานะนักวิจัย ประเด็นธุรกิจทุกด้านจึงถูกนำมาวิเคราะห์และนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการคิดอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะกระบวนการคิดเชิงธุรกิจของกลุ่มชุมชนอย่างเป็นระบบที่มีผลนำไปใช้ในทางปฏิบัติ ทั้งด้านการบริหารจัดการองค์กรใหม่ให้เหมาะสม การผลิตที่คำนึงถึงสุขอนามัย การวิจัยด้านอาหาร และสายพันธุ์หมูป่าด้วยตนเอง ตลาดเกิดแนวคิดทำธุรกิจแบบครบวงจรและการวางแผนธุรกิจ บทความนี้ชี้ให้เห็นการขยายผลจากกลุ่มหนึ่งไปสู่การสร้างเครือข่ายกิจกรรมการผลิตกลุ่มย่อยขึ้นใหม่จำนวนหลายกลุ่ม โดยใช้กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงหมูป่าขุนแม่กง เป็นกลุ่มแกนหลัก เพื่อสร้างรายได้เสริมแก่สมาชิกระหว่างรอการจำหน่ายหมูป่า และเป็นตัวอย่างของกลุ่มซึ่งเข้าข่าย “วิสาหกิจชุมชน” ตามที่ควรจะเป็น

เตือนใจ อุ่นจันทร์ (2549) ศึกษาแนวทางการพัฒนาการจัดทำแผนแม่บทชุมชน กรณีศึกษา ตำบลวังพิรุณ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนและนำเสนอแนวทางการพัฒนาจัดทำแผนแม่บทชุมชนใหม่ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการศึกษาเอกสารประกอบการสัมมนาแบบสนทนากลุ่ม นำเสนอแนวทางในรูปแบบของตารางเปรียบเทียบ ประกอบการบรรยายสภาพ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดทำแผนในอดีตดำเนินไปภายใต้แนวทาง วิธีการและการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรพัฒนาเอกชน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลเพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชน ปัญหาและอุปสรรคที่พบคือแกนนำผู้จัดเก็บข้อมูลและครัวเรือนผู้ให้ข้อมูลมีความเข้าใจในข้อคำถามของแบบสอบถามน้อย และขาดความต่อเนื่องในการนำแผนงานพัฒนาในแผนแม่บทชุมชนไปสู่การปฏิบัติ กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนที่ควรปรับปรุง ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมากขึ้น ใช้เวทีประชาคมเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจ ใช้ทุนหรือศักยภาพที่ชุมชนมีเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนโดยกำหนดยุทธศาสตร์การสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนและยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้สู่เป้าหมายชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้

บวร ประพฤติดี (2550) ศึกษาการวางแผนแม่บทชุมชนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน บริเวณลุ่มน้ำปิง จังหวัดตาก มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนให้เกิดความรู้ความเข้าใจรู้จักใช้ทุนทางสังคม เพื่อสร้างผู้นำชุมชนพัฒนาเครือข่ายชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคม เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นและต่อยอดภูมิปัญญาใหม่ เพื่อสนับสนุนให้ภาคธุรกิจเอกชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อค้นหาและส่งเสริมพัฒนาชุมชนต้นแบบ และเพื่อสร้างแผนแม่บทชุมชนเชิงวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและการพัฒนาชุมชนไปสู่ระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นหัวใจหลักที่ต้องพัฒนาไปด้วยกันโดยการผลักดันแผนแม่บทอย่างมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชน ลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นคือผู้นำชุมชนที่มีการสานพลังการทำงานเพื่อชุมชน ชุมชนที่มีลักษณะเด่นคือผู้นำคุณธรรมเสียสละเพื่อสาธารณะ ผู้นำและชุมชนร่วมคิดร่วมพัฒนา การสร้างชุมชนต้นแบบ “บวร” คือการพัฒนากระบวนการเรียนรู้จากการทำแผนแม่บทชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของเครือข่าย เป็นกระบวนการคิดนอกกรอบการพัฒนาแบบเดิมที่นำโดยรัฐเพียงฝ่ายเดียว ประชาชนตระหนักความสำคัญของการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการทำวิจัยร่วมกับชุมชน ชุมชนใช้ศักยภาพเชิงสังคมและวัฒนธรรมไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน สำหรับแผนชุมชนที่ได้มีองค์ประกอบคือ ความ

เข้มแข็งและความร่วมมือของชุมชน สมรรถนะในการค้นคว้าศักยภาพและสามารถบริหารจัดการทุนทางสังคม ฐานคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมพอเพียง และพลังทางศีลธรรมจากเครือข่ายและจากภูมิปัญญาความรู้ของชุมชน

เพ็ญศรี ม้าแก้ว (2550) ศึกษาการพัฒนาแผนแม่บทชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมของหมู่บ้านหนองหม้อตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนได้พัฒนาแผนแม่บทชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีการสำรวจ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การเสวนากลุ่ม สัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวที นำเสนอข้อมูลในรูปแบบพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการพัฒนาแผนแม่บทชุมชนบ้านหนองหม้อมีกระบวนการคือการสร้างความเข้าใจร่วมกันเรื่องการทำแผนแม่บทชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนร่วมกันและการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยในแต่ละกระบวนการจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลร่วมกันเพื่อเป็นพื้นฐานในการร่วมกัน วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนสามารถค้นพบและพัฒนาศักยภาพของชุมชน สะท้อนออกมาในรูปแบบของแผนแม่บทชุมชน และผลักดันให้เป็นแผนพัฒนาในระดับตำบลได้ในที่สุดซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

สนธิ สัตโยภาส (2550) ได้ศึกษาการวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนไถลื้อ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ด้านการท่องเที่ยวด้วยความยั่งยืนด้วยการพัฒนา “พิพิธภัณฑ์ไถลื้อ” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ด้วยการปลุกจิตสำนึกให้ชาวไถลื้อในท้องถิ่นตระหนักในวัฒนธรรมอันดีงามของตน ด้วยการนำภูมิปัญญาจากชุมชนไถลื้อในท้องถิ่นมาสร้างแนวคิดการรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ด้านการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยการพัฒนาสินค้าท้องถิ่นสู่มาตรฐานสินค้าชุมชน (OTOP) ด้วยการพัฒนาเยาวชนและชุมชนรักษาสีสิ่งแวดล้อมกรณีศึกษาเรื่องมูลฝอยและน้ำ และด้วยการส่งเสริมการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนไถลื้อดอยสะเก็ดสู่วิสาหกิจชุมชนระดับประเทศ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้บริหารและบุคลากรของเทศบาลตำบลดอยสะเก็ด องค์การบริหารส่วนตำบลวงเหนือ องค์การบริหารส่วนตำบลวงใต้และองค์การบริหารส่วนตำบลป่าคา ประชาชน ครู เยาวชน นักเรียน ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนและกลุ่มธุรกิจชุมชนใน 4 ตำบลดังกล่าว เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลได้แก่ การจัดเวทีประชาคม การสนทนากลุ่ม การศึกษาดูงาน การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตพร้อมจดบันทึก การประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลแล้วเขียนนำเสนอด้วยการบรรยายประกอบภาพ ผลการวิจัยพบว่า อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวิสาหกิจชุมชนไถลื้อที่ประกอบด้วยพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมไถลื้อ เรือนแรมไถลื้อ ธุรกิจชุมชนไถลื้อถูกพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชนได้จำนวน 4 กลุ่ม สินค้าชุมชน 3 ชนิด ได้รับการพัฒนาเป็นสินค้า OTOP ชุมชนไถลื้อร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ร่วมกันจัดการขยะมูลฝอยอย่างยั่งยืน และชุมชนไถลื้อเกิดจิตสำนึกและภาคภูมิใจในความเป็นไถลื้อมากขึ้น ด้วยการร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อแสดงศักยภาพและอัตลักษณ์ของไถลื้อตลอดปีเป็นระยะๆ